

کاریگه‌ری باوه‌ری ئاینی له‌سه‌ر پاپه‌ندبوون به‌ یاسادا: تووژینه‌وه‌یه‌کی شیکارییه‌ له‌ روانگه‌ی فهلسه‌فه‌ی یاسادا

پ. ی. د. تحسین حمد سمایل
به‌شی یاسا، فاکلتی یاسا و زانسته‌سیاسیه‌کان و به‌پۆه‌بردن، زانکۆی سۆران، هه‌ولێر - عێراق
ئیمیل: tahsin.smael@soran.edu.iq

ID No. 3704	Received: 22/02/2025	وشه‌ کللییه‌کان:
(PP 1 - 21)	Accepted: 22/04/2025	باوه‌ری ئاینی، چاکه‌ و شه‌رانگیزی،
https://doi.org/10.21271/zjlp.23.39.1	Published: 27/07/2025	پاداشت و سزا، ویژدان، ساقامگیری یاسایی.

پوخته

ره‌نگه‌ باوه‌ری ئاینیش وه‌کو سه‌رچاوه‌یه‌کی کاریگه‌ر بیته‌ به‌ پاپه‌ندبوونی که‌سی باوه‌ردار به‌ یاسادا، به‌لام سه‌بارته‌ به‌ دیاریکردنی سروشتی ئەم باوه‌ره‌ رووبه‌رووی هه‌ندیک کیشه‌ ده‌بیته‌وه‌، که‌ بریتیه‌ له‌ قوڵبوونه‌وه‌یه‌ له‌ ده‌رخستنی هۆکاره‌کانی پاپه‌ندبوونه‌که‌ و گه‌رانده‌وه‌ی بۆ سه‌رچاوه‌یه‌کی ویستی یاخود بۆ سه‌رچاوه‌یه‌ک له‌ده‌ره‌وی ویست که‌ بریتیه‌ له‌ چاودێری هه‌یژیکي بالایه‌ و ترسیکه‌ له‌رۆژی لێپرسینه‌وه‌ که‌ ره‌نگه‌ زۆرلیکردن دروست بکات، و فشار بخاته‌ سه‌ر که‌سی باوه‌رداری ئاینی، یاخود فهلسه‌فه‌یه‌ک له‌ پشت ئەم پاپه‌ندبوونه‌ خودیه‌یه‌، که‌ ره‌نگه‌ ویژدان بیته‌، یاخود چاکه‌ یاخود شارانگیزی بیته‌، یاخود پاداشت و سزا بیته‌، هه‌موو ئەم کیشه‌نه‌ مه‌به‌ست و گه‌نگه‌شه‌یه‌ی ئەم تووژینه‌وه‌یه‌.

پیشه‌کی

یه‌که‌م: بیروۆکه‌ی تووژینه‌وه‌

سه‌ره‌رای ئەوه‌ی یاسا بریتیه‌ له‌ کۆمه‌لێک رێسا کۆمه‌لگا رێک ده‌خات، هه‌روه‌ها په‌یوه‌ندی ئیوان تاکه‌کان رێکده‌خات، و بۆ ئەوه‌ی به‌رقه‌رار بیته‌ توخمی سزا له‌خۆ ده‌گرێت و ده‌یسه‌پیننیه‌ سه‌ر ئەو که‌سانه‌ی که‌ پێشێلی ده‌کات، به‌لام هه‌ندیک هاندەر هه‌ن وا ده‌کات که‌سه‌کان به‌خودی خۆیان پاپه‌ندبن به‌ یاسا، به‌بێ ئەوه‌ی سزا هۆکار بیته‌، یه‌کێک له‌م که‌سانه‌ که‌ پاپه‌ند ده‌بن به‌ یاسادا هه‌لگرانی باوه‌ریکی ئاینین، هۆکاره‌که‌شی ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ هه‌ستکردنه‌ به‌ هه‌یژیکي بالآ که‌ چاودێری هه‌لسوکوت و ره‌فتاره‌کانیان ده‌کات، هه‌روه‌ها باوه‌ر هه‌نانه‌ به‌ پاداشت و سزا له‌ رۆژی دواپی، بۆیه‌ کیشه‌ی ئەم تووژینه‌وه‌یه‌ بریتین له‌ خسته‌نه‌رووی هۆکاری ملکه‌چی که‌سی باوه‌رداره‌ به‌ پاپه‌ندیه‌ یاساییه‌کان، ئەم هۆکاره‌ ویستیه‌ یاخود که‌ده‌ره‌وه‌ی ویسته‌، بگه‌ به‌ هۆی باوه‌ری ویست رۆلی نامینیت، و ئەم باوه‌ره‌ ئاینیه‌ نابیته‌ زۆرلیکردن (الکراه)، یاخود که‌سی باوه‌رداری ئاینی خاوه‌ن ویستیکی ئازاده‌، چه‌ندین کیشه‌ی تر که‌ له‌ ناوڕۆکی تووژینه‌وه‌ ئاماره‌ی پێکراوه‌.

دووه‌م: گرنگی و ئامانجی تووژینه‌وه‌

گرنگی ئەم تووژینه‌وه‌ ده‌رده‌که‌وێت له‌ خودی تووژینه‌وه‌که‌ که‌ هه‌ولێکی تازه‌یه‌ بۆ دیراسه‌کردنی بابه‌تیکي نوێ، که‌ کاریگه‌ری باوه‌ری ئاینیه‌ له‌سه‌ر که‌سی باوه‌ردار به‌ ئاینیکي دیاریکراو له‌سه‌ر پاپه‌ندبوونی خودی به‌ یاساکان، هه‌روه‌ها

دەرخستى ھۆكەرىكانى پاپەندىبۇنەكە لە رووئىكەو، ولەرووئىكى تر باسكردنى لايەنى فەلسەفى بابەتەكەيە لەرووى پاداشت و سزا، وتوخمى چاكە و شارانگىزىيى.

سپيەم: كيشەى توئىژىنەو

كيشەى توئىژىنەو برىتتە لە دەرخستن و خستتەرووى باوهرى ئاينە وەكو سەرچاوەيەكى پاپەندىبۇن بەياساكان بە شىوہەيەكى خودى بەبى بوونى ھىچ فشار وپالەپەستۆيەك لەسەر كەسى باوهردار، ھەرۆھە قولبۇونەوہيە لە دەرخستى ھۆكەرىكانى پاپەندىبۇنەكە و گەراندەنەوہى بۇ سەرچاوەيەكى ويستى ياخود بۇ سەرچاوەيەك لەدەرەوى ويست كە برىتتە لە چاودىرى ھىزىكى بالايە و ترسيكە لەرۆژى لىپرسينەوہ كە رەنگە زۆرلىكردن (الاکراہ) دروست بکات و فشار بخاتە سەر كەسى باوهردارى ئاينى، ياخود فەلسەفەيەك لە پشت ئەم پاپەندىبۇنە خوديە ھەييت، كە رەنگە ويژدان ييت، ياخود چاكە، شارانگىزى ييت، ياخود پاداشت و سزا ييت، ھەموو ئەم كيشانە مەبەستى ئەم توئىژىنەوہيە.

چوارەم: پاشخانى توئىژىنەو

پاش گەرانىكى زۆر لە سەرچاوە جۆراوجۆرەكان ھىچ پيشينەيەكى توئىژىنەوہى ھاوشىوہەمان نەدۆزىوہ بەھەمان ناوئيشان و ھەمان ناوهرۆك، بۆيە ھىچ پاشخانىكى توئىژىنەوہەمان نەبوو.

پىنجەم: مېتۆدى توئىژىنەو

لەبەر ئەوہى ئەم توئىژىنەوہيە لە چوارچۆوہى فەلسەفەى ياسادايە، بۆيە مېتۆدى توئىژىنەوہەكەمان شىكارىيە، پشت دەبەستت بە تىروانىيىكى قول بۇ كەتوانەكان (الوقائع) و روالەت و رفتار و رەوشتى كەسى باوهردارى ئاينى بە پابەندىيە ياسايەكان، دەرختى ئەو ھۆكار و پالئەرانەرى كە لەدواى پابەندىبۇندايە، كە لەكۆتاييدا كاريگەرەيەكەى كەلەكە دەييت لەسەر سەقامگىرى ياسايى و كۆمەلەيەتى.

شەشەم: پلانى توئىژىنەو

پلانى ئەم توئىژىنەوہ دابەش دەييت بەشۆوہى خوارەوہ:

پيشەكى

بەشى يەكەم: چەمكى باوهرى ئاينى و رەگەزەكانى

باسى يەكەم: چەمكى باوهرى ئاينى و خەسلەتەكانى

باسى دووہم: رەگەزەكانى باوهرى ئاينى و رادەى پەيوەنديان بەياسادا

بەشى دووہم: سروشتى باوهرى ئاينى وەكو سەرچاوەيەكى پاپەندىبۇن بەياسا و ليكەوتەكانى

باسى يەكەم: سروشتى باوهرى ئاينى وەكو سەرچاوەيەكى پاپەندىبۇن بەياسا

باسى دووہم: كاريگەرەيەكانى باوهرى ئاينى وەكو سەرچاوەيەكى پاپەندىبۇن بەياسا

به شی یه کهم

چه مکی باوه ری ئاینی و ره گزه کانی

باوه ری ئاینی بریتیه له خۆبه دهسته وه دان بۆ هزرینکی ئاینی، ئەم باوه ره ئاینیه چه ندين ره گزه له خۆ ده گریت که واده کات که سیک پاپه ند بیت، وه بۆ روونکردنه وهی ئەم بابته به م شیوهی خواره وه دیکه پینه روو: سه ره تا باسی چه مکی باوه ری ئاینی و خاسله ته کانی ده کهین، پاشان تیشک ده خینه سه ره گزه کانی.

باسی یه کهم

چه مکی باوه ری ئاینی و خاسله ته کانی

چه مکی باوه ری ئاینی له م چه مکنه یه که واتا گه لیک زۆر له خۆده گریت، وه کۆمه لیک خاسله تی تایه تی هه یه، بۆیه له م به شه دا سه ره تا چه مکی باوه ری ئاینی ده خینه به رباس پاشان خاسله ته کانی روون ده که پینه وه، به م شیوهی که له خواره وه هاتووه.

ته وه ری یه کهم

چه مکی باوه ری ئاینی

چه مکی باوه ری ئاینی له رووی زمانه وانیه وه بریتیه له حوکمیک که هه یج گومانیک هه لئاگریت لای که سی باوه ردار، وه رگریاوه له پاپه ندبوون و یه کلاکردنه وه، به واتایه کی تر له باوه ر له ئاین بریتیه له بریاری هزری یه کلاکره وه، ئەگه ر هاوشیوهی واقع بوو راسته، ئاگر هاوشیوهی واقع نه بوو پوجه له⁽¹⁾.

هه ره وه چه مکی باوه ر له رووی ده سه ته واژیه وه، بریتیه له هه موو کاروباریک که دل بریاری پیکات، ده روون لێی ئاسوده بیت، تاکو راسته قینه بیت هه ره وه جیگیر بیت، تیکه ل به گومان نه بیت، هاوشیوهی که توان (الواقع) بیت، به واتای بریاری یه کلاکره وه بیت هه یج گومان لای باوه ردار دروست نه کات هاوشیوهی بیت له گه ل راسته قینه، به پیچه وانیه وه نه گه یشتن به پلهی زانیکی یه کلاکره وه نوانزیت باوه ر؛ شایانی باسه، باوه ر تایه تی نیه به ئاین به ته نها، به لکو له چه ندين بواری تر دا بوونی هه یه، وه کو ده وتریت باوه ری سه ربازی، که به واتای ئەو په پره وهی که هیزکی سه ربازی پتوهی پاپه نده، هه ره وه ئه رکه کانی له سه ر پیاده ده گریت، هه ره وه گونجاوه بگوتریت باوه ری پامیاری، باوه ری کۆمه لایه تی، هه ره وه باوه ری ئابوری، که له لایه ن ده ولته وه به کاردیت و په پره وه ده گریت، هه ره وه ده گریت بگوتریت باوه ری یاسایی، که به واتای جۆراوجۆر و هه مه رننگ دیت له بواری یاسادا، بۆ نموونه باوه ر لای یاسادانه ران به واتای ئەو ئاراسته دیت که په یوه ندییه کۆمه لایه تییه کانی له سه ر ریکده خریت به شیوازی په یوه ندییه یاساییه کان، به واتای ئاراسته و رووگی یاسادانه رکه کانه له کاری یاساکارییدا؛ به لام لای پاپه ندبووانی یاسادا باوه ری یاسایی به واتای بریاری جیگیردیت که به هۆیه وه رپسا یاساییه کان هاتۆته بوون به مه به سستی پاراستنی به رژه وه ندی و پاریزگاریکردن له جه سه ته و مافه کانیان وه ناکریت ژیان بکه ن به بپاپه ندبوون به م رپسایانه⁽²⁾، بۆیه گرنگ و پتویسته ئەم بریاریه سه قامگیر بگریت له ناخو هزریاندا، به شیوه یه ک گیانی پاپه ندبوونی خودی به رجه سه ته بکات.

به لام سه به رته به چه مکی باوه ری ئاینی له رووی ده سه ته واژیه وه، هه ندییک چه مکه کهی دیاری ده که ن به شیوه یه ک که باوه ری ئاینی بریتیه له کۆمه لیک ئاخوتن (المقولات)، که بنچینه ی بریاری یه کلاکره وه، به شیوه یه ک

(1) ابن منظور، لسان العرب، ط 1، مؤسسة الأعلمي، بيروت، 2005، ج 3، ص 2698؛ أبو الحسين ابن فارس بن زكريا،

معجم مقاييس اللغة، دار إحياء التراث العربي، بيروت، 2008، ص 6

(2) إسماعيل نامق حسين، بحث منشور في مجلة القانون الكويتية العالمية، العدد 1، العدد التسلسلي 29، رجب -

شعبان، 1441هـ - مارس 2020م.

که پيويسته په پرهوانی هه ټاينک بروای بهم ټاخوتانه (المقولات) بينن، تاكو چوونه ټيو ټاينی باوهر پيكر او پيټ؛ به پيچه وانه وه به ده رچوو له كو مه لهی ټايندا هه ژمار ده كړيت⁽¹⁾، هه روه ها هه ر تاكيت (مفردة) له پي كهاته ی ټاخوتنه كان و اتا يه کی تا يهت و جياواز ده گه بينن، وه هه موو شتيكي له خوگر توه؛ يا خود بريته له كو مه ټيک هه روير، يا خود ريساو بنه ماي به يه كه وه گريداوه كه له نه جامدا ده پيته هوی جتيگير كړدنی وينا كړدنيك (تصور) له ناخدا، به شيويه ك كه ريساو بنه ماكان گريداون به ناو هخنی وينا كړدنه كه. و جتيگه ی باسه باوهر داری جياوازه له گه ل ټاينداری (التدين)، ټاينداری بريته له ره فتاری كه سی دیندار له پياده كړدنی ټاينه كه ی.

شايه نی باسه باوهر داری به شيويه كي گشتی ده گورپت به گوپړه ی ناوهر وكو پي كهاته كه ی، وه باوهر ی ټاينی ناوهر و كو كه ی پي كديت له باوهر ی يه كتاپه رستی و باوهر ی په يامبه ر ی و باوهر ی ر وژی دواي؛ باوهر ی رامیاری پي كديت له باوهر ی سو شياليستی و باوهر ی سه رمايه داری بو نمونه؛ باوهر ی فه لسه فی پي كديت له باوهر ی رواله تگه ر ی و باوهر ی ماديته؛ هه روه ها باوهر ی زانستيش هه يه كه پي كديت بو نمونه له باوهر ی زانستی په ره سه ندن و بوونه وه ر ی و چه ندين باوهر ی تری جياواز.

له كو ټايندا ده توانين پي ناسه ی باوهر ی ټاينی بکه ين كه وا بريته له په يوه ستبون و دامه زراندي دلی مروقه به رپچكه و ټاينك، به شيويه ك كه هيج گومانتيك هه لنه گريت، هه روه ها حوكمی هه ركار ی و ويژدانی له سه ر داده مه زريت به شيويه ك كه مه به ست و ټاخوتن و كړداری لیده كه ويته وه، كه وا له مروقه كان ده كات كاری باش نه نجام بدن و دوور بکه ونه وه له كاری خراب و نه ستويان پاك بکه ونه وه له هه موو جو ره پابه نديه ك.

ته وه ر ی دووهر م

خاسله ته كانی باوهر ی ټاينی له لايه ن مروق

تاكو مروق خاوه ن باوهر يكي پته و ته واو بيت پيويسته چه ن خاسله تيكي ليبيته دي، كه گرنگتريان نه مانه ی خواره وه ن:

يه كه م- باوهر ی ټاينی كه سی و خود يه: به شيويه ك كه باوهر به شيويه كي گشتی لكاوه به به خودی كه سه كانه وه، له ناو هخنی مروقه كاندا يه، كاريگه ره به كه سه كان و هه روه ها به ر وژگار و به شوينه كانه وه؛ بويه له ژينگه يه كه يه كه وه بو ژينگه يه كي تر ده گورپت، بو نمونه له شوينه كانی وه كو شار وچكه ی خه ليفان و هه رير و ئيداره ی سه ربه خو يی سوران به گشتی باوهر ی ټاينی به ر بلاوتره؛ كوره لاهه كان ده تير درينه به ر خو يندنی ټاينی، به لام به شيويه كي گشتی له شاره كان به مشيوه يه نييه، به لكو منداله كانيان ده تير نه به ر خو يندنی ټاسايی، بويه كه سه كان له م شوينه انه ی كه باوهر ی ټاينی به ر بلاوه پابه نديبون به عورف و دابونه ريت و ياساكان زياتره.

دووهر م- باوهر يكي ساقامگير نييه: به شيويه كي گشتی باوهر ی ټاينی سه قامگير نييه، له كه سيكه وه بو كه سيكي تر ده گورپت، چونكه په يوه سه ته به راهييون و رازييونو كه سه كان و پروايان، هه رده م له به ر كاريگه ر ی و كار ليكړدندا يه، زياد ده كات و كه مده كات به راده ی جياواز، له سه ر هيز و جو ر ی باوهر كه ده وه سيته؛ بويه زور جار راده ی پابه نديبون به باوهر ی ټاينی راده ی پابه نديبون به عورف و پابه نديه ياسايه كان ديار ی ده كات.

سيه م- باوهر ی ټاينی باوهر يكي سه ربه خو يه و له خو يه يه وه دروست نا يته: به لام له هه مان كاتدا كار تيكر او ده بيت به م سه رچاوه ی كه لي و ه رده گيريت، به و اتا يه كي تر سه قامگير ی و ناسه قامگير ی باوهر ی ټاينی ده وه ستيته سه ر نه و سه رچاوه ی كه لي هه لقولاوه، به نمونه: سه رچاوه ی باوهر ی ټاينی ئيسلام جتيگه ره كه بريته له قورئان و سونه ت، كه به هويانه وه باوهر و ټاخوتن و كرده وه كان هه لده سه گيتر ي، خواي گه وره فه رمان به هه موو موسلمانان ده كات كه ده ست به باوهر يان بگرن و كاری پي بکه ن، بيكه نه پيوهر بو كار و كرده وه و هه لسوكه وته كانين، بويه خواي گه وره ده فه رمويت: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ

(1) جميل صليبا، المعجم الفلسفي - الجزء الأول، دار الكتاب اللبناني، بيروت، 1982، ص 410. محمد علي التهانوي، موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم، الجزء الثاني، مكتبة لبنان، الطبعة الأولى، 1996، بيروت، ص 1633.

وَالرَّسُولُ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا⁽¹⁾، بۆیه مروی پاپه‌ند به باوه‌ری ته‌واو کاری چه‌وتی نه‌نجام نادات، نه‌رکو پاپه‌ندیه‌کانی له‌کاتی خوئی نه‌نجام ده‌دات پاپشت به‌ئایه‌تی قورئانی که ده‌فه‌رموئیت (یا ایها الذین آمنوا أوفوا بالعقود ..)⁽²⁾.

چواره‌م - باوه‌ری ئاینی هه‌لسوکه‌وتو ره‌وشت دیاری ده‌کات: باوه‌ری ئاینی کۆمه‌لێک به‌هاو بنه‌ما بۆ که‌سه‌کان داده‌تیت به‌شپوه‌یه‌ک پاستی و چه‌وتی لێک جیابکه‌نه‌وه، هه‌روه‌ها ئاراسته‌ی نه‌رئینی دیاری ده‌کات بۆ په‌یوه‌ندیه کۆمه‌لایه‌تیه‌کان، وه‌کو چۆنیه‌تی هه‌لسوکه‌وت کردن له‌گه‌ڵ که‌سانی تر، مامه‌له‌کردن به‌پراستگۆیانه‌ک، هه‌روه‌ها باوه‌ری ئاینی که‌سه‌کان فیزی ده‌ستپاکی و دادی ده‌کات، به‌م شپوه‌یه‌ نه‌م باوه‌ره‌ مروفکه‌لێکمان بۆ به‌ره‌م ده‌تیت که نه‌رکو پاپه‌ندیه‌کانی به‌رامبه‌ر که‌سانی تر جیبه‌جی بکه‌ن و به‌رده‌وام له‌خه‌می نه‌ستۆپاکی خوێان بن.

پینچه‌م - باوه‌ری ئاینی هۆکاری گه‌شه‌ی گیانه: باوه‌ری ئاینی که‌سه‌کان هاندده‌دات به‌ره‌و چاکسازی خودی، جا نه‌م چاکسازی له‌سه‌ر ئاستی ره‌وشت بیت یاخود له‌سه‌ر ئاستی کاری باش بیت یاخود له‌سه‌ر ئاستی هزرکردنێکی رۆحی بیت، یاخود چرکردن بیت له‌سه‌ر ئاستی گه‌شه‌سەندنی هۆشیاری بوونی خوداوه‌ندو په‌رستشی، له‌نه‌نجامدا که‌سیکی باش و نیه‌ت پاک به‌ره‌م بیت که‌هه‌رده‌م له‌خه‌می پارێزکردنی خوداوه‌ندیته‌ت و مافی که‌سی له‌نه‌ستۆ نه‌بیت.

شه‌شه‌م - باوه‌ری ئاینی په‌یوه‌ندی به‌ واقیعه‌وه هه‌یه: لای زۆرینه باوه‌ری ئاینی په‌نگدانه‌وه‌ی تێگه‌یشتنێکی قوله‌ بۆ واقیع، ده‌توانین بئین باوه‌ری ئاینی واقیعیکی واتایی و رۆحی هه‌یه درێژ ده‌بیتته‌وه بۆ دیوی پشت جیهانی مادیه‌ت، به‌واتایه‌کی تر ئاین مامه‌له‌یه‌کی به‌رفراوان له‌گه‌ڵ واقیع ده‌کات، کۆ ناییتته‌وه ته‌نها له‌ شته به‌رجه‌سته‌کان، به‌لکو لای زۆربه‌ی ئیمانداره‌کان واقیع سنوره‌ کلاسیکیه‌ی ده‌به‌زینی به‌لکو واقیع ته‌نانه‌ت په‌گه‌زه‌کانی برواداری له‌خۆ ده‌گریت و کاروباره‌ رۆحی و واتایه‌کانیش ده‌گریتته‌وه نه‌وه‌کو به‌ته‌نها شته به‌رجسته‌وه بینه‌راوه‌کان له‌خۆبگریت.

له‌کۆتیبدا ده‌توانین بئین که باوه‌ری ئاینی وا مروفکه‌کان ده‌کات ریکوپراست بن له‌ هه‌لسوکه‌وته‌کانین، دوور بکه‌ونه‌وه له‌ هه‌له‌کردن، شایه‌نی ئاماژه‌پێدانه که‌ سزا و پاداشت رۆلی سه‌ره‌کی هه‌یه له‌ پاپه‌ندبوونی باوه‌رداره‌کان به‌ حوکمه‌ شه‌ری و یاسایه‌کان، وه‌ هه‌رده‌م له‌خه‌می نه‌ستۆپاکی خوێاندان، جه‌خت ده‌که‌نه‌وه له‌ نه‌مانی مافی هیچ که‌سیک له‌ نه‌ستۆیان و دوور که‌وته‌وه له‌ هه‌ر مامه‌له‌یه‌ک که‌ زیان به‌ باوه‌ریان بگه‌یه‌تیت، نه‌مه‌ش له‌ کۆتیبدا ئاسوده‌یی کۆمه‌لایه‌تی به‌رقه‌رار ده‌کات له‌لایه‌ک و له‌لایه‌کی تر سه‌قامگیری یاسایی دا‌بین ده‌کات.

باسی دووه‌م

توخمه‌کانی باوه‌ری ئاینی و راده‌ی په‌یوه‌ندیان به‌یاسادا

باوه‌ری ئاینی وا له‌ مروفکه‌کان ده‌کات که‌ روو له‌چاکه‌بن و دوور بکه‌ونه‌وه له‌ خراپه‌، له‌نه‌نجامدا کۆمه‌لێک په‌گه‌زی نه‌رئینان لیکۆده‌بیتته‌وه که‌ په‌نگه‌ نه‌م په‌گه‌زانه له‌یاساشدا هه‌بن، وه‌ بۆ روونکردنه‌وه‌ی زیده‌تر، له‌م به‌شه‌دا باسی چه‌ند توخمیکی باوه‌رداری ده‌که‌ین و راده‌ی په‌یوه‌ندیان به‌ یاسادا ده‌خه‌ینه‌ روو به‌م شپوه‌ی خواره‌وه.

ته‌وه‌ری یه‌که‌م

توخمی ره‌وشت و راده‌ی په‌یوه‌ندی به‌یاسا

په‌یوه‌ندی ئیوان باوه‌ری ئاینی و ره‌وشت دوو کارتیکیه‌رن به‌شپوه‌یه‌ک له‌یه‌کتر جیاناکرینه‌وه، وه‌ له‌ ئیو باوه‌ریدا زانین و بروابوون هه‌ن، به‌ توخمی سه‌ره‌کی داده‌نرین به‌مه‌به‌ستی ئاراسته‌کردنی ره‌فتاری ره‌وشتی مروفکه‌کان، بۆیه باوه‌ری ئاینی سه‌رچاوه‌یه‌کی بنه‌رته‌ی به‌هاکان و بنه‌ما ره‌وشتییه‌کانه که‌ کۆنترۆلی ره‌فتاری تاکو کۆمه‌لگا ده‌کات؛ له‌به‌ر نه‌وه‌ی ئاینه‌کان به‌گشتی گرنگیه‌کی زۆر به‌ ره‌وشت ده‌ده‌ن، وه‌کو: راستگۆیی، ده‌ستپاکی، دادپه‌روه‌ری، به‌زه‌یی، چاکه‌کردن، ریکریه‌ ئاینیه‌کان (الوازع الدینی)، وه‌کو پالنه‌ریکی ره‌فتاری ره‌وشتی کار ده‌کات وه‌کو هیتزیک ناخی

(1) قورئانی پیرۆز، النساء: ئایه‌تی ۵۹

(2) قورئانی پیرۆز، سوره‌تی مائیده: ئایه‌تی ۱

مرؤفة كان هاندادات به پاپه نديبون به رهوشته سهره پراي بووني چاوديري دهره كي⁽¹⁾، ههروهه پرابوون به پاداشت و سزا له رؤزي دوايي پالنه ريكي تري به ههيزه لاي باوه پداراني ثايني به پراوه كردني كاري چاكه و دووركه وتنه وه له كاري خراپه، بويه ثاين سهرچاوه يه كي گرنگي به ها رهوشته كانه لاي باوه پداران و كاكله ي مرؤفايه تيه. شايه ني باسه هه نديك كرده وه هه يه نه نجام دهرت سهرچاوه كه يان ياسا نيه به لكو رهوشته، وه نه م كرده وانه نه نجامدانيان ثاره زومه ندانه نيه، به لكو له سهر كه سه كان پيوسته نه نجامي بدن، له بهر نه وه ي مرؤف بونه وه ريكي رهوشته، بووني په يوه سته به كومه ليك به ها.

زانستي رهوشته له زانسته پيوه ريه كانه، ناوه روكي حوكمه به هاييه كانه كه ره نكده داته وه له سهر رهفتار و هه لسوكه وتي مرؤفه، وه نه م رهفتارو هه لسوكه وتانه به كرده وه دياري دهرين به شيوه يه ك كه يان چاكه كاريه يان شه رانگيزي، وه نه م كرده وانه بنچينه يان له سهر بنه ماي راست كرده وه وه هه لسه نگاندن ده بيت له ريگاي به ستنه وه ي ثامراز به مه به سته وه⁽²⁾، چونكه نه و ديارد هيه ي كه زانستي رهوشته حوكمي ده كات ديارد هيه كي ويستيه، پيوه رهه كان دياري ده كات كه پيوست ده كات ره چاو بكرت، به هويه وه به هاي كرده وه كاني مرؤفايه تي پيوانه دهرت، گرنگي به ديراسه كردني هوكاره كان ده دات، كه پيوسته رهوشته مرؤفه كاني له سهر سه قامگير بيت، به واتاي ياساي كرده وه ي مرؤفانه و نمونه ي بالا دياري ده كات⁽³⁾، به م شيوه يه بومان روون ده بيتته وه كه وا رهوشته ليكه وتي ليناكه و پته وه به ب بووني ويست، و مرؤفه كان ليپچينه وه يان له گهل ناكريت له كرده وه كاني به ب به شداري كردني ويستيان، وه هه كاتيك ويستي نه نجامداني كرده وه كان هه بوو به رپرسياره تيش بووني ده بيت، به پيچه وانه وه نه گهر نه بوو به رپرسياره تيش نايت، چونكه به ها رهوشته كان جيگيرن، نه مه ي بگوره له چونه تي به جيپه تان و پياده كردني به ها كانه⁽⁴⁾.

له لايه كي تر ياسا زانستتيكي كومه لايه تيه، تايه تمه نده به ديراسه كردني ريساو ياسا گشته كان، نه ركيان ريخستني په يوه نديه كومه لايه تيه كانه له نيوان كه سه كان، نه م ريسا ياسايانه كومه لكا پيوه ي پاپه نده و پياده دهرت له سهر هه مووان، باه تي نه م ريسايانه مرؤفه و رهوشته نه م مرؤفانه يه له گهل كه ساني ترو كرده وه و به رسيشي كرده وه كانه، بويه ياسا بيگومان زانسته، به لام زانستتيكي سه ره به خو و تاكره وانه نيه، نه گهر به تيروانينيكي ئيبستمؤلوجيانه سه يري بكه ين له ريگاي گه ران به ناو رازو نيازه شاراهه كاني ياسادا، بومان روون ده بيتته وه كه ياسا بو گه يشتن به مه به سته كاني له په يوه نديه كي ثايناي پته ودايه له گهل زانسته كاني تري وه كو ثاين و زانستي لوژيك و تابوري و كومه لايه تي و ميژوو و زانسته فيقه يه كان و رامباري، و شايه ني باسه په يوه ندي له نيوان ثاين و ياسا رهوشته زور پته وه و گريداروه، چونكه هه ر سيكيان به ستراون به م سيستمه به هاييه يه كه واتاو تامانج به ژياني مرؤفه كان ده به خشن، له بهر نه وه ي مرؤفه كان بونه وه ريكي رهوشته يان بوونيان دياري دهرت له ريگاي په يوه نديان به به ها كانه وه، وه ياسا نه م باهايانه رهوشته يان له ثاين و زانستي رهوشته وهرده گريت پاشان ريخستني بو ده كات له نيو ريسا ياسايه كاندا كه كه سه كان پيوه پاپه نده ده كات به مه به ستي پاريزگاري كردن له شكوي مرؤفايه تي و مافي مرؤف و نازادي و ناسوده يي كومه لايه تي⁽⁵⁾.

- (1) هائل عبدالحفيظ داود و سلغريوفا برنت، الوازع مفهومه ومكانته وأثره في نفوذ الشريعة، بحث منشور في مجلة الدراسات للعلوم الشرعية والقانونية، المجلد 35، العدد 2، 2008، ص 3 وما تليها.
- (2) د. محمد سليمان الأحمد، فكرة سمو الحق على القانون، بحث منشور في مجلة القضاء، تصدر عن اتحاد قضاة كردستان، العدد (39)، السنة الثالثة، 2011، ص 115.
- (3) د. سمير عبد السيد تناغو، النظرية العامة للقانون، منشأة المعارف بالاسكندرية، 1986، ص 240.
- (4) د. عبد الرحمن البدوي، الاخلاق النظرية، دار القلم، ط 2، بيروت - لبنان، 1975، ص 97 وما بعدها.
- (5) د. مصطفى عبده، فلسفة الاخلاق، مكتبة مدبولي، القاهرة، 1999، ص 23.

HART, Positivism, and separation of law and morals, Harvard law review, London, 1988, p625.

تهوهري دووهم

توخمى نيازپاكي و رادهى پهيوهندي به ياسا

بيروكهي نيازپاكي، بيروكهيكه له باوهردايه پيش نهوهى بيروكهيكه روهوشتي بيت، ههروهه زورينهى ياساكان دهقيان ليكردوهه، ههروهه ماده (10) له ياساى مهدهنى عيراقى ژماره (40)ى سالى 1901 دهقى ليكردوهه كهوا (1) پيوسته گريهست جيهجى بكرت به گوپرهى لهخوگرتهكهى، به ريگهيهك بگونجيت لهگهل داخوازيهكانى نيازپاكي، وه نهه بنهمايه به شيوهيهكى گشتى جهخت دهكاتهوه لهسهه دهسپاكيهكى بيگهرد لهكاتى نهجمادانى كردهوهكان و جيهجيكردنى ههلسوكهوتهكان، بويه له دهستپيكدآ پيوسته پشكين بؤ ناخى بكهه بكرت بهمهبهستى دياريكردنى نيازپاكي ياخود نيازخراپى⁽¹⁾.

بهگوپرهى ريچكهى كهسى ياخود خودى (التوجه الشخصى أو الذاتى) پيوست به گهپان به دواى راستهقينهى ناراستهى ويستهيهكان دهكات بؤ دياريكردنى وهسفى پاكي نهستؤ ياخود پيچهوانهكهى، وه تا رادهيهك كاريكى قورس نييهه تهنه پيوستى به چهنه بيانگهيهكه ئاماژهى پيبتات و وهسفى نيازى كهسهكه بكات بهباش ياخود بهخراپ؛ لهبهرتهوهى نيازكه بوونى ههيه تهنه پيوستى به پريك له زيهرهكى و ژيرى ههيه بؤ گهيشتن به وهسفى نيازكه، وهههه كاتيكي پيوهرى وهسفكردهكه برىتى بوو له بهديهينانى زانين ياخود نهزانينى كردارى نهه كهتوانهى (الواقعة) ياخود ههلسوكهوتهى كه كهسهكه نهجمانى داوهه دههتهجمهكهى، نههه سروشتى وهسفكردى كهسهكه ديارى دهكرت به شيوهيهك ناوى بنين نيازپاكه يان نيازخراپه⁽²⁾.

بهلام به گوپرهى ريچكهى بابهتى (التوجه الموضوعى)، نهه نيازپاكي پيوستى به پالپشتى رهوشتى بالآ بهنرخ ههيه لهلايهك، ههروهه لهلايهكى تر پيوستى به بنهماى تاينى ههيه كه كومهلانى خهلك باوهپرى پيههبيت، كه خوئى له كومهلانى بههاو نهريت و نمونهى بالآ دهبيتههوه، وزال بيت بهسهه ههلسوكهوت و مامهلهكانيان، به شيوهيهك كه نهه ناراستيه سهپرى نهه بنهما رهوشتى و تاينيانه دهكات وهه پيوستيهك بؤ بهرزكردهوى پايهى نهه بنهمايانه تا رادهه پايهى ريسا ياساياهكان، گهه دهقى لينهكراييت له دهقه ياساكارياهكان⁽³⁾.

بهه شيوهيه وه بهگوپرهى نهه خوازاوانهى سهروهه ههستى پاهندبوون دهچينريت له ناخى كهسه باوهردارهكان، واين ليدهكات كه پاهندبن به نيازپاكي بهه كردهوانهى كهوا نهجمانى دهههه، بهه شيوهيه كه باسكرا نههه ريچكهى بابهتى (التوجه الموضوعى) بؤ نيازپاكي به ريخهريكى گرنگ دادهنريت بؤ ههلسوكهوت و كردارهكان و پاهند بوون پييان به شيوهيهكى نارهزومهندانه، وه پيوست دهكات دانبنريت به وهسفكردى ههلسوكهوتهكان و نهههكان لهچوارچيوهه و پاشخانى ريچكهى بابهتى نهوهه ريچكهى كهسى يا خودى، بويه بيانگه بؤ نزيككردهوى بنهماى نيازپاكي و باوهپرى تاينى لهوه خوئى دهبيتههوه كه ههردووكان بنهماى رهوشتين لهلايهك، لهلايهكى تر نيازپاكي لهبنهما تاينهكانه، وه كاتى قهرزدار قهرزهكهى دههاتوهه خاوهه قهره پيش هاتنهوهى بهروارى شاينهبوونى قهرزهكه، بيانگهيه لهسهه نيازپاكي قهرزار، وپاهندبووه به پاهنديهك لهسهه بنهماكانى تاين و رهوشت، سهههپاى نهبوونى ريساياهكى ياساى ناچارى بكات و زانينى قهرزار كه ياسا ليپچينهوهى لهگهل ناكات و بهرپرسى ناكات نهههه قهرزهكه نههاتوهه، بهلام نههه تاينى و رهوشتى كهسى باوهردار ناچار دهكات و دهچيته دارپژگهى پاهندي سروشتى (التزام طبيعى).

(1) د. محمد عبداللطيف عبدالعال، حسن نية القاذف في حالي نشر الاخبار والنقد، دار النهضة العربية، القاهرة، 2003، ص108.

(2) محمد سيد عرفة، مبدأ حسن النية في قانون الجنسية الاتحادي، بحث منشور في مجلة الشريعة والقانون، جامعة الامارات، العدد 5، يونيو، 2001، ص72.

(3) مبارك محمد آل فطیح، دور القاضي في تطبيق مبدأ حسن النية في العقد، رسالة ماجستير، كلية الدراسات العليا، الجامعة الاردنية، 2010، ص45.

تهوهري سييم

توخمى چاكة و خراپه و رادهى پهيوهنديان به ياسا

بابه تى پاداشت و سزا له نايندا گرنكيه كى زورى ههيه و كاريگريه كى قولى ههيه له سهر ژيانى تاكهكان و كوومه لگادا، به تاييه تى خاوهن باوه رپه ناييه كان به شيويهيك كه چه مكي پاداشت و سزا رولتيكى زينده كى ههيه له ناراسته كردنى رهنفارى باوه رداران و هاندانيان به مه به ستي په پره وكردنى به ها تايى و رهوشتيه كان.

شايانى باسه پاداشت له تايين بريتيه له و خه لاتهي كه مروف ده ستي ده كه وپت له به رامبه رنه جامداني كار و كرده وه چاك و باشه كاني، وه سه رپه راي جياوازي چه مك و ناوه روكى پاداشت له تايين كه وه بو تايينكي تر، به لام خالي هاوبه ش له نيوانيان ههيه كه ليكه وته يه كى نه رپنى ههيه ده بيته هوى نه وه تى تاكه كاني كوومه لگا راسته رپين و پاپه ندبن به نه ركه كاني تايى و دونياني، هه رچى ماف و نه ركي كه ساتيكيان له سهر بيت بيگه رپينه وه و جتيه جتي بكن؛ به لام سزا بريتيه له پاداشتيكى نه رپنى، مروف كه ليك پي ده دريت له به رامبه ر كاروكرده وه خراپه كانيان و دوور كه وتنه وه له به ها تايى و رهوشتيه كان، تامانج له سزايه راسته كردنه وه رهنفاره، هه رپه شهيه به وده رنه نجامى كه له داهاتوو وه ريده گرپت⁽¹⁾.

شايه نى گوته ياساى چاك و به خشنده نه و ياسايه كه پاداشت و سزا له خو ده گرپت، سزا له سهر قهرزاريك ده سه پيندرى كه له رپكه وتى شايه بوون مافى خاوهن قهر نه گه رپينته وه، ناچار ده كرپت كه سه رپه راي مافه كه سوودي ياسايش بزميرپت له به رزه وه ندى خاوهن قهر، هه ر وه كو له ماده (171) ده قى ليكرده له ياساى مه دهنى عيراقيدا كه تبيدا هاتوو (نه گه ر هاتوو بابته پاپه ندبوون گومرته يه ك پاره بيت و بره كى دياريت له كاتى دروست بوونى پاپه ندبوون وقهرزار دواكه وت له جته ناني، پيوسته له سهرى وهك قهره بوو كردنه وه له برى دواكه وتن سووده ياسايه كان بدات به خاوهن قهرز كه بره كى له سه دا چواره له پرسه مه دهنه كان و له سه دا پينجه له پرسه بازرگانيه كان، نه م سوودانه له به روارى داوا كردنى دادوه ريه وه ده ست پينده كن نه گه ر رپكه وتن يان نه رپتى بازرگاني به روارى تر ديارى نه كن بو ده ست پيندرى، هه موو نه موش نه گه ر ياسا ده قى تى لينه كرديت)؛ هه روه ها هه مان ياسا سزاي پينژاردنى هه رپه شهيه له سهر قهرزار كردوه به مه به ستي شكاندنى رق و سه رسه ختى و جتيه جينه كردنى پاپه نديه كى وه كو خوى كه ههيه، به م مه رجانى كه ماده (203) ده قى ليكرده كه هاتوو: (نه گه ر هاتوو جتيه جيكردنى پاپه ندى وهك خوى له توانادا نه بيت يان گونجاو نه بوو ته نها نه گه ر خودى قهرزار پي هه لئه ستيت وقهرزار پيشگيري له جتيه جى كردنى بكات بو دادگا ههيه له سهر داواى خاوهن قهرز برپاريك ده ربكات به پاپه ندرى قهرزار به م جتيه جيكردنه و پيدانى پينژاردنى هه رپه شهيه نه گه ر له سهر پيشگيري هه كى به رده وام بيت). شايه نى باسه تامانج له م مادانه سزادانى بكه ره له سهر رهنفاره كاني و ته ميكردى كه ساني تره.

به لام بوونى پاداشت له ياسادا لايه نه باشه كى نيشان ده دات و هاندهره بو كه سه كان هاوكارى يه كترين، هه ستي به بوونى خوى بكات وه كو رپه گه زيكى نه رپنى و كاريگه ر له كوومه لگادا، به م شيويه رهنكدانه وه دروست ده كات له سهر هه لسوكه وتى و مامه له كردنى له گه ل كه ساني تر و ناماده باشى تيداييت هه ميه پاپه ندى نه ركه كاني جتيه جى بكات؛ به پينجه وانوه نه و ياسايانه تى تاكه كان ناچار ده كات به كاري چاكي گشتى و له به رامبه ردا پاداشتي پيدات، له نه جامدا رهنكدانه وى نه رپنى ده بيت له سهر يان تاراده يه ك پاپه ند نابن، له كو تايدا نه م ياسايه رهنفاره ندى كوومه لگا ده سته به ر ناكات و رپه گه زى رهوشت تيدا جيكير ناييت⁽²⁾.

رپه گه زى پاداشت له چوارچيوه ي ياساى تاييه تدا شيوه ي زور و هه مه جوهره، ده كرپت به شيوه ي ده سله لات پيدان بيت (مكنه) يا خود رپنكا پيدان بيت (رخصه)، ياسادانه رهدات به دادوه ر يا خود به لايه ناني په يوه ندى ياسايى، بو نمونه له تپروانينى

(1) د. رقيه طه العلواني، بواعث الالتزام الاخلاقي في الاسلام، بحث متوفر على الموقع الالكتروني: www.sciq.gov، تاريخ الزيارة: 2020/9/5، ص 33.

(2) بهار محمود فتاح، قيمة الخير في الفلسفة التشريعية، القانون المدني الياباني أنموذجاً، المؤسسة الحديثة للكتاب، ط 1، لبنان، 2016، ص 174 - 175.

ساماندار (نظرة الميسرة)⁽¹⁾، دستتیهوردانی دادوهر له باره له ناكاههكان⁽²⁾، پهوانهكردنی ماف و قهرد (حوالتي الحق والدين)⁽³⁾، بهریهكخستن (المقاصه)⁽⁴⁾ دانهوی بهبهرامبهر (الوفاء بمقابل)⁽⁵⁾، لیخوشبوون له بهرپرسیارهتی گریهستی⁽⁶⁾ و چهندين شیوهی تر، له باری ههلوهشانهوهی گریهستدا (فسخ العقد)، یاسادانه دهسهلاتیکی فراوانی داوه به دادوهر که بریار نه دات له سهر ههلوهشانهوهی گریهست و داواکاری داواکار پهتباتهوه نهگهر تیتینی کرد داوالیکراو رپزهیهکی زوری له پاپهندی گریهستییهکی جیهجی کردوه، و دهتوانیت ماوهیهک به داوالیکراو بدات تاكو نهو بره پاپهندییهکی ماوهیته جیهجی بکات، بهم شیوهیه یاسا چاکه لهگه ل داواکار و داوالیکراو کردوه و پاداشتی داوالیکراوی کردوه؛ ههروهها شیوهیهکی تری پاداشتی یاسایی له چوارچیوهی یاسای مهدهنی عیراقیدا بابته پیدانهوهی بهبهرامبهره (الوفاء بالمقابل)، که رینگیهکی له رینگاکانی بهسهرچوونی پاپهندی، بهشیوهیهکی یاسادانهری عیراقی قهرزار شتیکی تر بدات لهبری پاپهندیه پهسهنهکی، که نههش پیچهوانه ی بنهپهته که رینگا به خاوهن قهرد ده دات شتیکی تر وهربگریت لهبری پاپهنده پهسهنهکی که بهگوپری پاپهندی قهرزباری لهسهری ریککهوتوون و قهرزار شتیکی تر ده دات وهکو زیتر لهبری پاره که پاپهنده پهسهنهکیه، نهگهر خاوهن قهرد پازی بیت و وهری بگریت نهوا نهستوی قهرزار پاکدهبیتهوه لهم نهرکی لهسهریهتی لهبهرامبهر خاوهن قهرد، بهم شیوهیه یاسای مهدهنی یاسایهکی چاکهکاره بهرامبهر خاوهن قهرد و قهرزار.

ههروهها لهچوارچیوهی یاسای جیهجیکردنی عیراقی ژماره (40) سالی 1980 ی بهرکار، چهنده مادهیهکی ههن کهوا بههای پاداشت لهخو دهگریت بهرامبهر قهرزار و له بنچینهکانی نه یاسایه دایه، و برگیه یهکه م له مادهی دووهم جهختی دهکاتوه لهسهر جیهجیکار که هاوسهنگی فهراههم بکات لهتیوان خاوهن قهرد و قهرزار و پهچاوی باره مروقیایهتی و کومه لایهتی و تابوریهکانی قهرزار بکات له کاتی جیهجیکردنی ریکاره یاسایهکان لهسهر قهرزار⁽⁷⁾، ههروهها چهندين مادهی تر ههن که مه بهست تیتیدا چاکه کردنه لهگه ل قهرزار وهکو نهخستنهسهری گلدانهوه لهسهر ملک و سامانی قهرزار بههوی پهچاوی کردنی بارودوخی مروقیایهتی و کومه لایهتی و تابوریهکانی⁽⁸⁾، یاخود زیندانی نهکردنی بههوی پاپهندنه بوونی به دانهوهی قهرز لهچهنده باریکدا⁽⁹⁾، وه ههروهها لهکاتی جیهجیکردنی پاپهندی پهزامهندیانه لهلایهن قهرزار له ماوهی ههوتی روژ له ریکهوتی دواي بهرواری پیراگه یاندنی به یاداشتی ههوالنگه یاندن به جیهجیکردن، نهوا لهم باره دا له پیدانی میرانهی وهرگرتنهوه دبوردی و لپی وهرناگریت⁽¹⁰⁾، وه چهندين حالته تی تر.

له کوتاییدا روون دهبیتهوه کهوا باوهپی تاینی و یاسا هاوبهشن به لهخوگرتنی پهگهزی پاداشت و سزا، به شیوهیهکی که کهسی باوهپردار ههردهم لهههولدايه بو بهدهست هیتانی زورترین پاداشت دوور کهوتهوه له سزا، بهگشتی کهسانی پاپهندن به نهرکهکانیان و نهستوی خوین بهخاوینی رادهگرن، بهپیچهوانهوه تووشی سزای خودایی دهبن؛ لهبهرامبهردا

(1) یاسای مهدهنی عیراقی، 1901: ماده 177.

(2) یاسای مهدهنی عیراقی، 1901: ماده 146.

(3) یاسای مهدهنی عیراقی، 1901: ماده 339 - 374.

(4) یاسای مهدهنی عیراقی، 1901: ماده 408 - 417.

(5) یاسای مهدهنی عیراقی، 1901: ماده 399 - 400.

(6) یاسای مهدهنی عیراقی، 1901: ماده 259.

(7) برگیه (یهکه م) له مادهی دووهم له یاسای جیهجیکردنی عیراقیدا دهقی کردووه که: (مادهی 2): بنچینهکانی یاسای جیهجیکردن بریتین له: یهکه م - بهدییهتانی هاوسهنگی له تیوان بهرزهوهندی خاوهن قهرد له بهدهستهیتانی مافی پهواي وه له تیوان بهرزهوهندی قهرزار دهست بو سامانهکانی نهبردیت، یاخود دهستدریژی بگریته سهر نازادی بهبی پهواي ههق، وه پهچاوی باره مروقیایهتی و کومه لایهتی و تابوری قهرزار بگریت).

(8) یاسای جیهجیکردنی عیراقی، 1980: ماده 62.

(9) یاسای جیهجیکردنی عیراقی، 1980: ماده 41.

(10) یاسای جیهجیکردنی عیراقی، 1980: ماده 18.

ياساش ههردوو رهگهز له خو دهگريته هه وهكو له سه رهوه روونمان كردهوه، پاداشتي كه سه كان دهكات، وسزبان دهكات له بهرامبر پاپه ند نه بوونيان به ئهركه ياسايه كان و پاپه نديه كه سيه كان.

به شى دووهم

سروشتي باوهري تايي وهكو سهرچاوهيه كي پاپه ندبوون به ياساو كاريگه ريه كانى

كاتر مرؤفى باوهردار پاپه ندى ياسا دهبيت رهنگه سهرچاوهيه كي ويستى بيت، رهنگه ويستى نهبيت، به لام له كو تايدا ليكه وته دروست دهكات سه رهراي جياوازي سهرچاوه كانى، بويه له خو رهوه دوو باهت ده خه يه روو، سه ره تا باسى سروشتى باهت تايي ده كه ين وهكو سهرچاوهيه كي پاپه ندبوون به ياسا؛ پاشان كاريگه ريه كانى پاپه ندبوونه كه ده خه يه روو.

باسى يه كه م

سروشتي باوهري تايي وهكو سهرچاوهيه كي پاپه ندبوون به ياسا

مرؤفى باوهردار هه وهكو پيشتر روونمان كردهوه ئاره زومه ندانه ملكه چ دهبيت به پاپه نده ياسايه كان، به لام پرسبارى گرنگ ئه وهيه؛ تايي پاپه ندبوونه كه ي له ويسته وه دره ده چيت، سهرچاوهيه كي ويسته؛ يا خود هوكارى كي ترى پالنه ره هيه له دره وهيه ويسته؟ بو وه لام دانه وهيه ئه م پرسباره ئه م به شه دابه ش ده كه ين بو دوو باهت هه وهكو له خو ره وه هاتوه.

ته وهري يه كه م

باوهري تايي وهكو سهرچاوهيه كي ويستى پاپه ندبوون به ياسا

سهرچاوه ويسته يه كان له ياسادا برتين له: گريه ست (العقد) و ويستى تاكلايه نه (الارادة المنفردة)؛ ئاشكرايه كه گريه ست وهكو سهرچاوهيه كي ويستى په يوه ندى به باهته كه نيه بويه دوورى ده خه يه وه باسى ناكه ين، به لام سهرچاوهيه كي دووهم كه ويستى تاكلايه نه يه رهنگه په يوه ندى هه بيت به پاپه ندبوونى كه سى باوهردار به ياسا، بويه ئهركه راده ي په يوه ندى پاپه ندى كه سى باوهردار به ياساو ويستى تاكلايه نه يه وهكو سهرچاوهيه كي پاپه ندبوون به ياسا بخه يه روو. ويستى تاكلايه نه ئاراسته يه كه له ناخدايه، هه ولى به ديپتاني كاريك دهكات، به رجسته ي دهكات كه شيوه ي هه بيت، هه ست پيكره وي هه بيت، ليكه وته ي هه بيت و به شيوه يه ك ياسا پي وه رگريته و داني پيدا بيت⁽¹⁾، شايه نى باسه ويست ئامرازى كي پيكتي ناني هه لسوكه وته ياسايه كانه، هه ر كاتي ك له گه ل ويستى كي تر يه كيان گرت گريه ست دروست ده كه ن؛ به لام گه ر به ته نها هات و هه لسوكه وتيكي ياسايى دروست كرد پيده گو تر يته هه لسوكه وتى تاكلايه نه يا خود ويستى تاكلايه نه.

به لام ئه وه ي مايه ي گه نكه شه يه مرؤفى باوهرداره به تايينى كه تا چ راده يه ك خاوه نى ويستى كي تاكلايه نه و نازاده سه باره ت به بر ياردان و ملكه چ بوونى به ياسا، شايه نى باسه باوه رهي نان به ويستى نازاد گرنگى و په يوه نديه كي گرنگى به رفتار وه هه يه، به واتايه كي تر ره فتارى مرؤف به تال بيت له هه موو كو تى كي ناوه خنى و دره كي سه باره ت به هه لو يسته كانى خودى كه سه كه و كه سانى تر، بويه ئه و كاته مرؤف نازاده به وه رگرتى بر ياره كانى به ويستى تاكلايه نه، هه ر كاتي ك توانا ي ئه نجامدانى هه لسوكه وته كانى هه بوو به بى ئه وه ي كاريگه رى دره كي له سه ر بيت يا خود پاله په ستوى كه سانى ترى له سه ر بيت⁽²⁾.

(1) د. محمود المظفر، نظرية الارادة المنفردة وتطبيقاتها الشرعية، دار المثنى للطباعة والنش، الطبيعة الأولى، بغداد، 2011، ص 37.

(2) Henk Aarts and Kees van den Bos, On the Foundations of Beliefs in Free Will: Intentional Binding and Unconscious Priming in Self-Agency, Available on the website: <https://research-portal.uu.nl>, Date of last visit: 7/ 2/ 2005, p2-3.

لهروویکی تر، مروقی باوه‌پدار هه‌ست به‌بوونی هیزیکی بالا ده‌کات که چاودیری کرده‌وه‌کانی ده‌کات، جا ئەم هیزه خودا بیت یاخود هه‌ر قه‌واره‌یه‌کی تری گیانه‌به‌ر بیت باوه‌پری پی هه‌بیت، له‌م باره‌دا ره‌نگه‌پا‌په‌ندبوونی که‌سی باوه‌پدار به‌ یاسا ئاره‌زوو مه‌ندانه نه‌بیت، به‌لکو هه‌لقولوی ئەم پا‌په‌ندیه‌ و‌یستیه به‌هیزه‌ بیت که‌باوه‌پری پی هه‌بیت و مه‌به‌ستی بیت خوی به‌دوور بگریت له‌ لیکه‌وته‌کانی تۆله و سزای رۆژی دواپی، وه‌کو ناچارکردنی که‌سانی تر به‌ ئەنجامدانی گریه‌ست⁽¹⁾، یاخود که‌لک وه‌رگرتن له‌ پتویستی، هه‌له‌شه‌پی، ئاره‌زوو، ناشاره‌زایی، لاوازی ویستی بۆ به‌رزه‌وه‌ندی خوی (یاسای مه‌ده‌نی عیراقی، ۱۹۵۱: ماده ۱۲۵).

بۆیه هه‌ندیک له‌زانیان ده‌لین⁽²⁾: ئەم جوړه که‌سانه‌ی سه‌ره‌وه بریکارن له‌ هه‌لسوکه‌وته‌کانیان (وکلاء فی تصرفاتهم) وخواه‌نی ویستیکی ئازاد نین و به‌بێ ویست ملکه‌چ ده‌بن به‌هه‌موو جوړه‌پا‌په‌ندیه‌کان، له‌مانه‌پا‌په‌ند بوون به‌ یاسا، هه‌روه‌ها دوو جوړ کوټ هه‌ن که‌ فه‌رمانه‌په‌وایی ویسته‌کانیان ده‌کات، یه‌که‌میان کوټه‌ ده‌ره‌کیه‌کانه، که‌کاره‌یه‌کی فراوانی به‌سه‌ر باوه‌پداره‌کان هه‌یه‌ وه‌کو: خودا، هه‌روه‌ها ژینگه، کۆمه‌لگا، خیزان، هاوڕێکان، سروشت، چاره‌نووس، فریشته‌کان، ئەه‌رمه‌نه‌کان، به‌پرای ئەم زانیانه ئەم کوټانه به‌ره‌ستن به‌رامبه‌ر هه‌لبژارده‌و ویستی سه‌ره‌به‌خۆ، شته‌کان پێشوه‌خته دیاریکراون به‌یاساکی سروشت یاخود پێوانه‌کراوه‌ پێشوه‌خته به‌فه‌رمانی خودا و مسوگه‌ره‌ روودانی، مروقه‌کان بیتوانان له‌هه‌لبژاردن؛ کوټی دووه‌م هۆکاره‌ نیوخۆیه‌کانه که‌ په‌یوه‌ندیان به‌ خوده‌وه هه‌یه، بریتین له‌هۆکاره‌ جیناتیه‌کان، که‌سه‌یه‌کان، زیره‌کی، هانده‌ره‌کان، پتویستی‌یه‌کان، ئاره‌زووه‌کان، په‌که‌وته‌ی لاشه‌یی (اعاقة جسدیه)، تیکچوونی فام (اضطرابات عقلیه)، هه‌ندیک هۆکاری تر که‌ روودانیان مسوگه‌ره به‌ شیوه‌یه‌ک ناگریت به‌سه‌ری زالبیت، بۆ نمونه: هه‌ندیک که‌س باوه‌پریان وایه جیناته‌کان پێشوه‌خته کرده‌وه‌و چاره‌نووسیان دیاری ده‌که‌ن، به‌شیوه‌یه‌ک ریگریان لیده‌که‌ن که‌ هیچ گۆرانکاری بکه‌ن و سنوریک بۆ هه‌لبژاردنه‌کانیان دانراوه‌ که‌ کرده‌وه‌ی تازه و نۆی ئەنجام بده‌ن دوور بکه‌ونه‌وه له‌ کرده‌وه‌ شیوه‌کێشراوه‌کان و نمونه‌یه‌یه‌کان.

بۆیه بۆ وه‌لام دانه‌وه‌ی ئایا که‌سی باوه‌پدار سه‌ره‌به‌خۆیه‌ و ئاره‌زومه‌ندانه‌پا‌په‌ند ده‌بیت به‌یاسا، به‌واتایه‌کی تر ئایا خاوه‌نی پا‌په‌ندبوونه‌که‌ی ویستیه، یاخود به‌بێ ویسته و هیزیکی شاراوه‌ ملکه‌چی ده‌کات و تا پا‌په‌ندی یاسا بیت؟ وه‌لام دانه‌وه‌ی ئەم پرسیاره‌ ده‌گۆریت به‌ گۆیره‌ی ئەو روانگه‌یه‌ی که‌ سه‌یری ده‌کریت، بۆ نمونه له‌ روانگه‌ی فه‌لسه‌فه‌وه: هه‌ندیک له‌ زانیان وه‌کو (جان بول سارتره) که‌ خاوه‌نی فه‌لسه‌فه‌ی بوونه (الفلسفة الوجودیه)، باوه‌پری به‌ سه‌ره‌به‌خۆیی ره‌ها هه‌یه، پێیان وایه که‌ مروق بونه‌وه‌ریکی ته‌واو سه‌ره‌به‌خۆیه‌، به‌رپرسه‌ له‌ کرده‌وه‌و هه‌لبژاردنه‌کانی، له‌م چوارچۆیه‌دا هیچ هیزیکی ده‌ره‌کی مروقه‌کان کوټ ناکات و هه‌موو مروقیک توانای دیاریکردنی ریچکه‌ی ژایانی خوی هه‌یه و هه‌لبژاردنه‌ له‌ده‌ست خۆیه‌تی (مخیر)⁽³⁾؛ له‌لایه‌کی تر ریچکه‌ی چاره‌نووس (مذهب القدریه)، باوه‌پریان وایه که‌ مروقه‌کان له‌ کرده‌وه‌کانین ئازاد نین، په‌فتارو کرده‌وه‌کانیان به‌هیز وابه‌سته‌ی هیزی سروشت و کۆمه‌لایه‌تیه، گشت کرده‌وه‌کانی مروق دره‌ئه‌نجام و هۆکاری پێشوه‌خته‌ی هه‌یه‌ جا هۆکاره‌که‌ زینده‌زانی بیت یاخود کۆمه‌لایه‌تی⁽⁴⁾، که‌واته‌ کاتی مروقه‌ باوه‌پداره‌کان پا‌په‌ند ده‌بن به‌ویستی خۆیان نیه (مسیر و لیس مخیر).

هه‌روه‌ها له‌ روانگه‌ی ئاینه‌وه، له‌زۆربه‌ی ئاینه‌کان وه‌کو ئابینی ئیسلام و مه‌سیحی باوه‌پری وایه که‌ مروقه‌کان خاوه‌ن ویستیکی سه‌ره‌به‌خۆن، به‌لام له‌هه‌مان کاتدا به‌فه‌رمانی خودان، بۆیه جوړیک له‌ گونجان و ریچکه‌وتن هه‌یه له‌ نیتوان ویستی سه‌ره‌به‌خۆ و به‌فه‌رمانی خودایی، بۆ نمونه له‌ قورئانی پیرۆزدا هاتوو (لَمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَسْتَقِيمَ، وَمَا تَشَاءُونَ

(1) یاسای مه‌ده‌نی عیراقی، ۱۹۵۱: ماده ۱۱۲ - ۱۱۶.

(2) Gilad Feldman, Making sense of agency: Belief in free will as a unique and important construct, Social and Personality psychology compass journal, volume 11, Issue 1, junury 2017, Available on the website: <https://compass.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/spc3.1229>, last visit: 8/2/2025.

(3) جان بول سارتر، الوجودیه مذهب انسانی، ترجمه: عبدالمنعم الحفنی، مطبعة الدار المصریه، القا‌ره، 1964، ص 14.

(4) سمیع ده‌غیم، فلسفه‌ القدر فی فکر المعتزله، داق التنویر للطباعه والنشر والتوزیع، بیروت، 1985، ص 10 وما بعدها.

إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ⁽¹⁾، به گویرهی ئەم ئایهته خوای گهوره ویستی داوهته دهست مروّف له لایهک، له لایهکی تر هه موو ویسته کانی مروّفی خستۆته به رفهرمانی خوئی.

له کوّتایدا ده توانین بئین که به شیوهیهکی گشتی پاپه ندبوونی که سی باوه ردار به یاسا، تیکه له یه که له هاندهره خودیه کان و برابوون به هیزیکێ شاراوه، که مروّفه کان ئاراسته دهکات به رهو رهفتارگه لیکێ رهوشتی و سه قامگیر، په نگه ئەم هاندانه برابوون بیت به هیزیکێ خودایی که چاودیری کرده وه کان دهکات و پاداشت و سزا دیاری دهکات به پادهی پابند بوونیان به به هاکانی ئاینی و یاساکان.

باسی دووهم

کاریگه ریه کانی باوه رپی ئاینی وه کو سه رچاوه یه کی پاپه ندبوون به یاسا

باوه رپی ئاینی کاریگه ریه کی زووری هه یه به سه ر یاسادا، بگره یاسا پشی پیده به ستیت له کاتی داپشتنی بگره و ماده کانی، له لایه کی تر کاریگه ری هه یه له سه ر سه قامگیر کۆمه لایه تی و یاسایدا، بو زیاتر روونکردنه وه ئەم دوو بابته به جیا ده خینه روو.

ته وه ری یه که م

پشتبه ستنی یاسا به ئاین

ئاین پاده وه ستیت له سه ر باوه ر و پرواداری، مه به ست لی: په رستشیه، واتا په یوه ندی مروّف به خوداکه ی؛ هه روه ها رهوشتی، واتا په یوه ندی مروّف به خودی خوئی، هه روه ها په یوه ندی نیوان تاکاکان ریکده خات ئەمه ش پی ده وتريت مامه له کردن، ئاین رهفتاری مروّفه کان ریکده خات به رامبه ر دروستکه کهری، وه رامبه ر خوئی، وه رامبه ر کهسانی تر، به شیوه یه کی گشتی ئاین به ئامرازیکێ گرنگ داده نريت له ژبانی مروّف تا ئەو کاته ی هه ست بکات که هیزیکې بالآ هه یه ملکه چه بوئی و کاریگه ری ویژدانی له بیرکردنه وه ی و رهفتار و کرده وه کانی بکات⁽²⁾.

به لام یاسا ' کۆمه لیک ریسایه په یوه ندی تاکه کان ریکده خات له کۆمه لگادا هه لگری سزایه و ده یسه پییتته سه ر ئەو که سانه ی که پیچه وانیه ی ئەم ریسایانه هه لسوکه وت ده که ن⁽³⁾، یاخود کۆمه لیک ریسای سه پیندراوه رهفتاری تاکه کان ریکده خات له کۆمه گادا⁽⁴⁾.

له ریکگای ئەم پیناسانه بو ئاین و یاسا بو مان روون ده بیته وه، که وا نزیکبوونه وه ی زور له نیوانیاندا هه یه، له زور بابته ی بنه رته ی هاوبه شن، هه ردووکیان رووی ئاخوتیان بو مروّفه، هه ولی ریکخستنی رهفتاره کان ده دن، هه روه ها ئاین و یاسا هاوبه شی ده که ن ماف و پاپه ندیه کان دیاری ده که ن، ریسا و ئەحکامه یاسایی و ئاینیه کان گشتین ئاراسته ی هه موو خه لکه، به واتایه کی تر حوکمه کانیا ن ئاراسته ی لایه نی که سی و خودی مروّف ناکات به لکو سیفته کانین پیوه رن نه وه کو خودیان، و ئەم حوکمانه سه پینراون و سزا له خو ده گرن، هه روه ها له رووی سروشتی ریساکانیا ن ئاین و یاسا وه کو یه کن، ریسای راستکاریین (ته قویمی)⁽⁵⁾.

(1) قورتانی پیرۆز، سوهرتی ئەلته کویر: 28، 29.

(2) د. حسن کیره، المدخل إلى العلوم القانونية، منشأة المعارف بالإسكندرية، الطبعة الخامسة، دون سنة النشر، ص 207.

(3) علي علي منصور، المدخل للعلوم القانونية والفقاه الاسلامي، دراسة مقارنة بين الشريعة والقانون، دار الفتح للطباعة والنشر، الطبعة الثانية، بيروت، 1971، ص 5.

(4) د. محمد حسين قاسم، مبادئ القانون، الدار الجامعية، القاهرة، 1998، ص 10.

(5) علي فيلاي، الدين والقانون، بحث منشور في المجلة الجزائرية للعلوم القانونية والسياسية، المجلد 45، العدد 4، 2008، ص 50.

لهگرتنترین رووکارهکانی پشت بهستنی یاسا به تاین دهستوری عیراقی فیدرالی سالی ۲۰۰۵، که جهخت دهکاتهوه لهسه ره وهی کهوا ئیسلام تاینی فهرمی ولاته، سهراوهی هه موو یاساکارهکانه، ناکریت هیچ یاسایهک ده ریچیت که پیچهوانه یی نه حکامه جیگیرکراوهکانی ئیسلام بیت^(۱) (دهستوری عیراق، ۲۰۰۵: ماده ۲ برگیه یه کهم)؛ وه مه بهست له مر برگیه نه وهیه کهوا تاینی ئیسلام تاینی زورینه یه، یاسادانه ری عیراقی پیویسته له کاتی دارشتنی هه ره یاسایهک ره چاوی بنه ماکانی نه تاینه بکات، برگیهکانی پیچهوانه یی نه بیت، چونکه تاینی زورینه یی که له؛ ههروه ها له یاسای مه ده نی عیراقی ژماره (۴۰) ی سالی ۱۹۵۱ دا له برگیه (۲) ماده (۱) دا هاتوو: (نه گهر ده قیقی یاساکاری نه بوو په پیره و بکریت دادگا دادگه ری ده کات به گویره یی دابه کان، وه نه گهر نه بوو به گویره یی بنه ماکانی شه ریعه تی ئیسلامی که زیاتر گونجاون له گه ل ده قهکانی نه تاینه یاسایه به بی پاپه نده بوون به تاینه یی دیاریکراو، ونه گهر نه بوو به گویره یی ریساکانی دادپه روه ری)، له مر ده قه دا به پروونی پیمان ده لیت له دوا ی داب (العرف) ده بیت دادوهر روو بکاته بنه ماکانی شه ریعه تی ئیسلامی بو شیکردنه وه یی ده قه لیل و ناروونه کان، یاخود له کاتی نه بوونی ده قیقی دیاریکراو بو جیبه جیکردن له سه ره که تواتیکدا (واقعه)، به مر شیوه یه بنه ماکانی شه ریعه تی ئیسلامی وه کو سه رچاوه یه کی فه رمی یه ده گه بو ریسا یاسایهکانی عیراقی، وه مه بهست له بنه ماکانی شه ریعه تی ئیسلامی نه مر بنه مایانه که نه حکامهکانی مامه لپی ریخراوه، و جیگیر بووه به شیوه یی بنه ما، وه کو (لاضرر ولا ضرار) و (سیء النية یرد بمثلها) (هادی محمد عبدالله، ۲۰۱۷: ۸۱ - ۸۲)^(۲)، ههروه ها کاریگه ری شه ریعه تی ئیسلام وه کو سه رچاوه یه کی بابه تی بو نه حکامهکانی یاسای مه ده نی روونه له ریگای ره وشته وه (الاخلاق)، به شیوه یه ک که یاسادانه ره سه پانده تی له سه ره تاکه کان له کاتی نه نجامدانی مامه له مه ده نیه کان، بو نموونه له بابه تی نیازپاکی (حسن النية)، به شیوه یه ک که که سه کان سوود له پاریزبهندی یاسایی ناکه نه به گویره یی ماده (۱۵۰)^(۳) له یاسای مه ده نی نه گهر ره فتار نه کات به نیازپاکی، بو نموونه نه گهر که سیک که وته هه له وه (الخلط) (یاسای مه ده نی عیراقی، ۱۹۵۱: ماده ۱/۱۳۴)^(۴) له کاتی نه نجامدانی هه لسه که وتیکی یاساییدا ده توانیت هه لی بووه شیئیتته وه له ماوه یی یاساییدا به مر جیک نیازپاک بیت، به پیچهوانه وه یاسا پاریزبهندی ناکات، به شیوه یه کی گشتی له خه وشهکانی ره زامهندی (عیوب الرضا) یاسا دانه ره چاوی بنه مای ره وشتی کردوو که هه موو تاینه کان جهختی له سه ره ده که نه وه.

ههروه ها له بابه تی پاریزگاری کردن له هاوسهنگی گریبهست له کاتی جیبه جیکردنی، تاشکرایه که نه مر پاریزگاریکردنه زه قده بیتته وه له تیوری بارودوخه له ناکاوه کان (نظرية الظروف الطارئة)، که یاسادانه ری عیراقی ده قی لیکردوه له ماده (۲) ی ماده (۱۶۱)، که له کاتی روودانی هه ره رووداویکی نا تاسایی گشتی چاوه روان نه کراو روویدا به شیوه یه ک جیبه جیکردنی پاپهندی گریبهست قورس بکات به شیوه یه ک مهالی نه کات، و بیتته هو یی دروست بوونی هه ره شه له سه ره قه رزار به زیانیکی زور، دادگا بو یی هه یه له دوا ی هاوسهنگی له نیوان به ره زه وهندی هه ردوو لایه ن پاپه ندیه قورسه که که م بکاته وه بو ئاستی گونجاو نه گهر دادپه روه ری بخوازیت، لیره بو مان روون ده بیتته وه کهوا بنه ره تی نه مر تیوره بوونی هه یه له فیقه یی

(1) دهستوری عیراق، ۲۰۰۵: ماده ۲ - برگیه یه کهم.

(2) د. هادی محمد عبدالله، دور إرادة المشرع في تفسير النصوص القانونية (دراسة مقارنة في ضوء فلسفة القانون)، مكتبة یادکار، الطبعة الأولى، السليمانية، 2017، ص 81 - 82.

(3) برگیه (۱) له (۱۵۰) ده قی کردوو کهوا: (۱) پیویسته گریبهست جیبه جیکریت به گویره یی له خوگرتنی و به شیوه یه ک بگونجیت له گه ل نه وه یی نیازپاکی پیویستی ده کات).

(4) برگیه (۱) له (۱۳۴) ده قی کردوو کهوا: (نه گهر گریبهست نه نجامدرا به راگیراوی له به ره دهسته به ندرکردن یان زورلیکردن یان هه له یان فریودان بو هاوگریبهست هه یه گریبهسته که هه لبوه شیئیتته وه له دوا ی نه مانی دهسته به ندرکردن یان لبردنی زورلیکردن یان زاینی هه له یان ده رکه وتنی فریودان، ههروه ها بو یی هه یه ریگه یی پیدات نه گهر هه لیوه شیئیتته وه بو یی هه یه ره فتارهکانی نه وه هه لبوه شیئیتته وه که مالینه که یی بو گوازاراوه ته وه و بیگه ریته وه له هه ره جیگایه ک دوزیویه ته وه هه ره چه ند ده ستاودهستی پیکراییت، و نه گهر مالینه که له ناوچوو بیت له دهستی نه وه یی بو یی گوازاراوه ته وه دهسته به ری به ها که یی ده کات).

ئىسلامى بە ناوى تيۆرى پاساو (نظريّة العذر)⁽¹⁾، كه تيدا هاتوو هه پاساويك نه توانرئيت له گهّل كاروبارى هاوگرئيه ستي جئيه جيكرئيت ته نها به زيان نه گه ريتته وه سه ر خوئى يان سامانى، له م باره دا بوئ هه يه داواى هه لوه شانده وهى گرئيه سته كه بكات، و ئەم تيۆره پشت ده به سئيت به چه ند ريسايه كى شه ريعته وه كو (شه كه تى ئاسانكارى ده هئيتت - المشقة تجلب التيسير)، (پئويستيه كان رڭكا به قه ده ده گه كراوه كان ده دات - الضرورات تبيح المحظورات)، (زيانى زور لا ده بردرئيت به زيانى كه م - الضرر الاشد يزال بالضرر الاخف)، شايه نى باسه زوربه ي ئەم ريسايانه رهنكدانه وه يان هه يه له ياساى مه ده نى عيراقى، هه ر وه كو له ماده (2) 213 و (3) 214 دا هاتوو.

له سه ره وه بوّمان روون ده بيتته وه كه وا ياسا به شيوه يه كى گشتى له دارشتنى برگه و ماده كاندا پشتى به ستوو به ئايين، وه ئەم برگه و مادانه زورن هه نديكى تريان نامازه پئده كه ين: (تيۆرى زوردارى له به كار هئيتانى ماف - نظرية التعسف في استعمال الحق⁽⁴⁾)، (كوئى گرئيه ست - مجلس العقد⁽⁵⁾)، (تيۆرى پووچل - نظرية البطلان⁽⁶⁾)، چه ندينى تر⁽⁷⁾.

ته وه رى دووه م

كارى گه رى باوه رى ئايينى له سه ر سه قامگيرى ياساى و كوّمه لايه تى

بىروكه ي سه قامگيرى ياساى، بىروكه ي روون نييه، ياساناسان كووك نين له سه ر واتايه كى جئگير، بگره زياتر له واتايه كيان بو ديارى كردوو، يه كئيك له م واتايه پئى وايه كه ياسا پئويسته ديارى كراو و رڭخراو بيت، رڭكه به چه نديكى نه دات و نه گوڤرئيت به شيوه يه كى له ناكاو يا خود له ماوه يه كى كورتدا، و پئويستيه كانى خه لكى پاميارى و ئابورى و كوّمه لايه تى داين بكات (يس محمد محمد، 2012: 21)⁽⁸⁾، هه ره وه سه قامگيرى ياساى برئيه له بوونى بيانگه و به رده وام بوونى له ريسا ياسا يه كان به شيوه يه كى به رده وام و پاريزگارى كردنى ئەم ريسايانه له سيفه تى پابه ندى به سه ر هه موو خه لك له هه موو كات و شوئيتكدا، به واتايه كى تر هه موو تاكئيك پئشوه خته پئشبينى ده رته نجامى كرده وه و هه لسو كه وته كانى بكات به شيوه يه كى بزائيت چ مافئيكى هه يه و به چى پابه نده⁽⁹⁾.

(1) د. عبدالكريم حمد الماضي ود. محمد مطلق صلاح، الالتزام المرهق وأثره في تعديل العقد بين الفقه الاسلامي والقانون المدني الكويتي، مجلة الشريعة والدراسات الاسلامية، العدد 132، السنة 38، شعبان 1444 هـ، مارس 2023، ص 80.

(2) له م ماده يه ده قراوه: (1- سووكترين به لا هه لده بژئردرئيت ئەگه ر دوو خراپه تئگگيران ئەوه په چاو ده كرئيت كه زيانى گه ره تر و زيانى توند به زيانى سووك لا ده بردرئيت، به لام ناچارى مافى كه سئيكى تر پوچل ناكاته وه به ته واوه تى. 2- ئەوه ي بيتته هوكارى زيانگه ياندىن به يه كئيكى تر بو پاراستنى خوئى يان يه كئيكى تر له زيانئيكى ده وه دراو زور زياتر بيت له و زيانه ي بوته هوكارى، پابه ندى نايبت ته نها به و قه ره بوو كرده وه يه نه بيت كه دادگا به گونجاوى ده زائيت).

(3) له م ماده يه ده قراوه: (1- به رگه ي زيانى تايه ت ده گرئيت بو دوور خستنه وه ي زيانى گشتى. 2- ئەگه ر يه كئيك خانوويه كى رووخاند به بئ مؤله تى خاوه نه كه ي بو رڭكه گرتن له روودانى ئاگره وته وه وه له گه ره كئيك وله و شوئنه ئاگره كه پچرا، ئەگه ر هاتوو رووخئنه ر رووخاند بووى به فه رمانى لايه نى به رپرسيار پابه ندى نايبت به ده سته به رى، و ئەگه ر له خوڤرا رووخاند بيتى پابه ندى ده كرئيت به قه ره بوو كرده وه يه كى گونجاو).

(4) ماده (7) ياساى مه ده نى عيراقى.

(5) ماده (82) ياساى مه ده نى عيراقى.

(6) ماده (138 - 141) ياساى مه ده نى عيراقى.

(7) له به ر پابه ندى بوونمان به ژماره ي لاپه ره كانى توئيزينه وه و گوڤار ناتوانين زياتر بنووسين.

(8) يس محمد محمد الطباخ، الاستقرار كفاية من غايات القانون، المكتب الجامعي الحديث، الإسكندرية، 2012، ص 21.

(9) Henri et Leon Mazeaud, F. Chabas, leçons de droit civil, TOI, vol.10, introduction l'étude de droit, Paris, 1996, p.29.

به لأم پرسپاری گرنگ ئەمەیه: په یوه ندى باوهړى ئاینى به سه قامگىرى یاسایى و کۆمه لایه تی چییه؟ ئایا به شدار ده بیته له به دپه ئینانى ئەم سه قامگىریه؟

سه ره پرای ئەوهی په یوه ندى باوهړى ئاینى سه قامگىرى یاسایى بابه تیکى ئالۆزو گریدراوه، به لأم به شپوهیه که له شپوهکان باوهړى ئاینى کاریگه رى دروست ده کات له سه سه قامگىرى یاسایى له چه ند روویکه وه، ئاشکرایه که یاسا و یاساکاریه کان له زۆرینه ی ولاتان به تابه تی له م ولاتانه ی که زۆرینه ی دانیشتوانى ئایندارن، وه کو عیراق و ئیران و سعودیه و ولاتانى که نداو به گشتى وه رگىراون به شپوهیه کی گشتى یاخود رپژه یی له شه ریه تی ئاینیه کان، که ئەمه ش وه کو پیشتر ئامازه مان پیداره ده بیته پالپشتیه که بۆ سه قامگىرى یاسایى، چونکه ئاینه کان و باوهړى ئاینى به شپوهیه کی گشتى مروڤى پاپه ند بوو پیده گه یه نیت، که له ره فتاره کانى تا پاده یه کی زۆر بى زیان، پاپه ند ده بن به گه راندنه وه ی مافى به رامبه ر، ههروه ا ئاینى په یوه ندى کی گىانى به مروڤه وه هه یه و هانى ده دات تاکۆ ببیته که سیکى نمونه یی، وله رینگای ریکه ستنى په یوه ندى ئیوان که سه کان ئاینه کان رینگه ر ده بن له روودانى کیشه و گیره شپوئینى، هه موو ئەمانه ده گه رپته وه بۆ هه سترکدنى مروڤى باوه ردار به هیزکی بالآ که ملکه چه بۆى وکار له ویزدان و بیره کدنه وه و پاکان و ره وشت و کرده وه کانى ده کات؛ له لایه کی تر باوهړى ئاینى به شپوهیه کی گشتى که سه کان هانده دات که وا پاپه ند بن به پپوه ره ره وشیه دياریکراوه کان، بوونى هه موو ئەمانه پالپشتن بۆ پاپه ند بوون به یاساکان و یاساکاریه کان، له ده ره ئەنجامدا رپخۆشکه رن بۆ سه قامگىرى یاسایى و کۆمه لایه تی.

سه ره پرای ئەوهی یاسا ده سه پیندرئى تاکو سه قامگىرى یاسایى و کۆمه لایه تی به رپابیت له رینگای سزا و ناچارکردن، به لأم ئەم سه قامگىریه به رده وام ناییت ئەگه ر بپروا و باوهړى خودى له گه ل نه بیته، واتا به ره زامه ندانه و به خودى خو ی پاپه ند نه بیته، به م شپوهیه ره فتاره کان راسته رپ ده بن، ئەمه ش واتای ئەمه ناگه یه نى ده ست له سزا هه لبگىریت، به لکو سزا به شدار ده بیته له به هیزکردنى باوهړى یاسایى لای تاکه کان که ره نگه له کو تایدایا ببیته نه رپیتیکى خودى، که سه کان به خودى خو یان پاپه ند بن به یاسا⁽¹⁾، و بۆ سه لماندن کاتى قه رزاریک به ره زامه ندى خو ی دانده نیت (یقر) به مافى خاوه ن قه رز له به رده م دادگا مه دهنیه کان، یاخود دانه وه ی قه رز پیش هاتنى به رواری شایه نى بوون، یاخود له کاتى رووداوى هاتووچۆدا شوڤیر که سى به رکه وتوو جیناهیلپت ده یگه یه نیته نه خو شخانه و پاشان خو ی ئەدات به ده ستى پۆلیس، یاخود جیه پشتنى شوڤیریک نمره ی ته له فۆنه که ی له سه ر ئۆتۆمۆبیلی پیکراو، یاخود ملکه چ بوونى قه رزار به پاپه ندى سروشتى (الالتزام الطبیعی) سه ره پرای تپه ربوونى به سه رچوونى ماوه (التقادم)، یاخود دانپیدانانى تۆمه تباریک به تاوانه کی به بن هیچ هه ره شه و له ژیر هیچ ئەشکه نچه یه ک، هه موو ئەمانه سه رچاوه ده گریت له راهیووئینى خودى و باوهړى ئاینى و باوهړى یاسایى، به مشپوهیه له کو تایدایا یاسا به رقه رارو سه قامگىر ده بیته، کۆمه لگه یه کی سه قامگىر دروست ده بیته.

به لأم ناکریت که سایه تی که سى باوه ردارى ئاینى ببیته مایه ی قۆستنه وه (استغلال) له لایه ن که سانى تر، به تابه تی له کاتى ئاراسته کردنى سوئندى یه کلاکه ره وه، که یاسای سه لماندنى عیراقى ژماره (107) ی سالى 1979 جه خت ده کاته وه که ناییت زۆردارى (تعسف) هه بیته له کاتى ئاراسته کردنى سوئند هه ره وه کو ماده (110) به ئاشکرا ده قى لیکردوه که تیدا هاتوه: (دوه م: بۆ دادگا هه یه ره تی ئاراسته کردنى سوئندى یه کلاکه ره وه بکات ئەگه ر پکابه ر زۆردار بوو له ئاراسته کردنى)، و دادگای پیداپوونه وه ی هه ریمى جه خت له سه ر ئەم بابه ته ده کاته وه له بپاریکی که وا: (داواکردنى ئاراسته کردنى سوئندى یه کلاکردنه وه بۆ داوا لیکراو به داواکاریه کی زۆردارانه دادنه ریت، له به ره ئەوه ی تۆماره کانى تۆمارگه ی خانووبه ره و قه واله کانى به قه واله ی فه رمى دادنه ریت که بیانگه یه له سه ر هه موو که سیک به تپنوو سه کانى ئەگه ر تانه ی لینه درپت به

(1) إسماعیل نامق حسین، المرجع السابق، ص 466.

ساخته به گویرهی ماده ۲۲ له یاسای سهلماندن^(۱)، بهههمان شیوه له کاتی ئاراستهکردنی سویندی تهواوکه ره لایه ن دادوهر^(۲)، بهپیچهوانهوه کاریگهری دروست دهکات لهسه ره قامگیری یاسایی و کومه لایه تی، ئەمه ش مه بهستی یاسایه.

کۆتایی

پاش هه موو هه ول و کوشه کان که پیشکەش کرا له م توژیینه وه گه یشتین به کومه لایک ده رته نجام و پیشنیاز، له خواره وه ده یخینه پروو.

یه که م: ده ره نجامه کان

۱- باوهر بریتیه له هه موو کاروباریک که دل بر وای پییکات، ده روون لئی ئاسوده بیت، ناکو راسته قینه بیت ههروه ها جیگیر بیت، تیکه ل به گومان نه بیت، هاوشیوهی که توان (الواقع) بیت، به واتای بر وابوویتیکی یه کلاکه ره وه بیت هیچ گومان لای باوهر دار دروست نه کات هاوشیوه بیت له گه ل راسته قینه، به پیچه وانه وه نه گه یشتن به پلهی زانییتیکی یه کلاکه ره وه ناوانریت باوهر.

۲- گه یشتین به وه ده رته نجامه ی که وا باوهری ئاینی په یوه ستبوون و دامه زرانندی دلئ مروقه به رچکه و ئاینیک، به شیوه بهک که هیچ گومانیک هه لئه گریت، ههروه ها حوکمی هزرکاری و ویزدانی له سه ره داده مه زریت به شیوه بهک که مه بهست و ئاخوتن و کرداری لئده که ویته وه که وا له مروقه کان ده کات کاری باش ئەنجام بدن و دوور بکه ونه وه له کاری خراب و ئەستویان پاک بکه ونه وه له هه موو جوهره پاپه ندی که. وجیگه ی باسه باوهر داری ئاینی جیاوازه له گه ل ئاین داری (التدین)، ئاین داری بریتیه له ره فتاری که سی دیندار له پیاده کردنی ئاینه که ی.

۳- باوهری ئاینی کومه لایک خاسله ت له خو ده گریت که که سی و خودیه، و باوهریتیکی سا قامگیر نییه، ههروه ها باوهریتیکی سه ره خو یه و له خو ییه وه دروست ناییت، و هه ل سوکه وتو ره وشت دیاری ده کات، باوهری ئاینی هوکاری گه شه ی گیانه، و په یوه ندی به واقعیه وه هه یه.

۴- بۆمان روون ده بیته وه که وا ره وشت لیکه وته ی لینا که ویته وه به بئ بوونی ره فتار، و مروقه کان لئ پیچینه وه یان له گه ل ناکریت له کرده وه کانین به بئ به شداری کردنی ره فتار، وه هه ر کاتیک ره فتاری ئەنجامدانی کرده وه کانی هه بوو به ره پر سیاره تیش بوونی ده بیت، به پیچه وانه وه ئەگه ر نه بوو به ره پر سیاره تیش ناییت، چونکه به ها ره وشتیه کان جیگیرن، ئەمه ی بگوهره له چۆنیه تی به جیه تیان و پیاده کردنی به ها کانه.

(1) بریاری ژماره ۱۱۸ / دهسته ی مه ده نی / ۱۹۹۳ ده رچوو ه له به رواری ۲۲ / ۸ / ۱۹۹۳، بلاو کرا وه ته وه له: گیلانی سید أحمد، کامل

المبادئ القانونية في قضاء محكمة تمييز اقليم كورستان - العراق للسنوات 1993 - 2011، الجزء الثاني، مقررات الهيئات المدنية والموسعة والعامه، مطبعة حاج هاشم، الطبعة الأولى، أربيل، 2023، ص 100.

(2) ماده (۱۲۰) ده قی کرده که وا: (بۆ دادگا هه یه سویندی تهواوکار ئاراسته بکات له خو ییه وه بۆ ئەو پکا به ره ی به لگه یه کی تهواوی نییه تاکو حوکمی خو یی له سه ر بونیات بنیت له بابته تی داواکه یاخود له وه به های که بریاری پئنده ات).

وتأکیداً لذلك قررت محكمة تمييز كوردستان العراق في قرار لها برقم 238 / الهيئة المدنية / 1995، الصادر بتاريخ 10/2/1996 ب(إن المدعي استند لاثبات دعواه إلى ورقة تحريرية أقر وكيل المدعي بعائدية التوقيع المذيل بها إلى موكله غير أنه طلب توجيه اليمين الحاسمة إلى المدعي، وكان على المحكمة أن تستجيب لهذا الطلب وذلك بتوجيه اليمين الحاسمة بشأن استلام محتويات السند الذي أبرزه المدعي، إلا أن المحكمة بدلاً من ذلك وجهت اليمين المتممة وإن هذا الاتجاه غير صحيح) منشور لدى: گیلانی سید أحمد، کامل المبادئ القانونية في قضاء محكمة تمييز اقليم كورستان - العراق للسنوات 1993 - 2011، الجزء الثاني، مقررات الهيئات المدنية والموسعة والعامه، مطبعة حاج هاشم، الطبعة الأولى، أربيل، 2023، ص 102.

0- په یوه ندى له نټوان ټاين و ياساو ره وشت زور پته ووهو گرځدراوه، چونكه هر سيكيان به ستراون به م سيستمه به هايانه ي كه و اتاو ټامانج به ژياني مروځه كان ده به خشن، له بهر نه وه ي مروځه كان بونه وهرنكي ره وشتين بوونيان ديارى ده كريت له ريگاي په يوه نديان به به هاكانه وه، وه ياسا هم باهيه ره وشتيانه له ټاين و زانستي ره وشت وهرده گريت پاشان ريځخستى بو ده كات له نيو ريسا ياسايه كاندا كه كه سه كاني پتوه پاپه ند ده كات به مبه ستي پاريزگاري كردن له شكوى مروځايه تي و مافي مروځ و نازادى و ناسوده ي كوومه لاييه تي.

6- بابه تي پاداشت و سزا له ټايندا گرنگيه كي زوري هه يه و كاريگه ريه كي قولې هه يه له سهر ژياني تاكه كان و كوومه لگدا، به تاييه تي خاوه ن باوه ره ټاينه كان به شيويه ك كه چه مكي پاداشت و سزا رولتيكي زينده كي هه يه له ناراسته كردن ره فتاري باوه پرداران و هاندانيان به مبه ستي په پره وكردن به هاكاني ټاين و ره وشت و ياسا.

7- روون ده بيته وه كه وا باوه ري ټايني و ياسا هاوبه شن به له خوگرتي ره گزي پاداشت و سزا، به شيويه ك كه كه سي باوه پردار هه رده م له هه و لدايه بو به ده ست هيني زور ترين پاداشت و دوور كه وتنه وه له سزا، به گشتي كه ساني پاپه ندن به نه ركه كانيان و نه ستوى خويان به خاويني راده گرن، به پيچه وانه وه تووشى سزاي خودايي ده بن؛ له به رامبه ردا ياساش هه ردو ره گز له خو ده گريت هه ر وه كو له ناوه روكي توژينه وه روونمان كردوته وه، پاداشتي كه سه كان ده كات، و سزايان ده دات له به رامبه ر پاپه ند نه بوونيان به نه ركه ياسايه كان و پاپه نديه كه سيه كان.

8- ده توانين بلين كه به شيويه كي گشتي پاپه ند بوونى كه سي باوه پردار به ياسا، تيكه له يه كه له هاندهره خوديه كان و برابوون به هيزيكي شراوه، كه مروځه كان ناراسته ده كات به ره و ره فتارگه لتيكي ره وشتي و سه قامگير، ره نكه هم هاندانه برابوون بيت به هيزيكي خودايي كه چاوديري كرده وه كان ده كات و پاداشت و سزا ديارى ده كات به پراده ي پاپه ند بوونيان به به هاكاني ټايني و ياساكان.

9- به شيويه كي گشتي باوه ري ټايني كاريگه ري دروست ده كات له سهر سه قامگيري ياسايي له چه ند روويكه وه، چونكه ټاينه كان و باوه ري ټايني به شيويه كي گشتي مروځي پاپه ند بوو پيډه گه يه نيټ، كه له ره فتاره كاني تا پراده يه كي زور بي زيان، پاپه ند ده بن به گه پاندنه وه ي مافي به رامبه ر، هه روه ها ټاين په يوه نديه كي گياني به مروځه وه هه يه و هاني ده دات تاكو بيته كه سيكي نمونه يي، وله ريگاي ريځخستى په يوه ندي نټوان كه سه كان ټاينه كان ريگر ده بن له رووداني كيشه و گيره شيويني، هه موو نه مانه ده گه رپته وه بو هه ستردن مروځي باوه پردار به هيزيكي بالا كه ملكه چه بو ي و كار له ويژدان و بيركردنه وه و راكان و ره وشت و كرده وه كاني ده كات.

10- سه ره پاي نه وه ي ياسا ده سه پيندرئ تاكو سه قامگيري ياسايي و كوومه لايه تي به رپاييت له ريگاي سزا و ناچار كردن، به لام هم سه قامگيري به رده وام ناييت نه گه ر پروا و باوه ري خودي له گه ل نه بيټ، و اتا به ره زامه ندانه و به خودي خو ي پاپه ند نه بيټ، به م شيويه ره فتاره كان راسته ري ده بن.

دووهم: پاسپارده كان

1- پتويسته دادوه ره كان پاريزگاري له كه سي باوه پردار بكن له كاتي به رپتوه چووني دادبيني، وريگري بكن له قوستنه وي بارودوخي باوه پرداره ټاينه كان و زورداريان به رامبه ر نه كريت له لايه ن ركباه ره كانيان له كاتي ريكاره ياسايي و دادبينيه كان و پيشكه شكدن به لگه كان، به تاييه تي له كاتي سويند ناراسته كردن.

2- سروشتي ياساكان و خاسله ته كانيان مه رجدارن به سه پاندن سزا له سهر نه و كه سانه ي كه پاپه ندنابن به برگه و نه حكامه كان، به لام پتوست و گرنگه ميكانزميك هه بيټ كه جياوازي بكات له نټوان كه سي پاپه ندبوو به ياسا و كه سي پاپه ند نه بوو به ياسا، په پره وي سيستمه ي پاداشت و سزا بكرت، به شيويه ك كه پاداشتي نه و جوړه كه سانه بكرت كه به خودي خويان و ناره زوومه ندانه پاپه ند ده بن به ياسا، وه كو باوه پرداري ټايني به گشتي، هه ر چه نده پاداشتيكي و اتايش بيت، له لايه كي تر سزاي نه و كه سانه ش بدرت كه ملكه چي پاپه نديه ياسايه كان نابن.

3- له بهر نه وه ي فيقه ي ئيسلامي سه رچاويه كي ميژووي ياساي مه دنه ييه له لايه ك، و داب (عورف) به شيكه له شه ريحه تي ئيسلامي له لايه كي تر، هه روه ها زورينه ي دانيشتواني عيراق و هه ري مي كوردستان موسلمانن، بو يه پيشيناز ده كم ماده ي (يه كه م/ برگه ي دووهم) له ياساي مه دنه ي عيراق هه موار بكرته وه به شيويه ك بنه ماكاني شه ريحه تي ئيسلامي بيته سه رچاوه ي دووهم، و داب (عورف) بيته سه رچاوه ي سيه م، به م شيويه ليكرت: (2) نه گه ر ده قيك ي ياساكارى نه بوو

جتيه جي بکريت، دادگا دادگهري دهکات به گويزه ي بنه ماکاني شهريعه تي ئيسلامي که زياتر گونجاون له گه ل دهقه کاني نه م ياسايه به بن پاپه نديبون به ئاينزايه کی دياریکراو، و نه گه ر نه بوو به گويزه ي دابه کان، و نه گه ر نه بوو به گويزه ي ريساکاني دادپه روهري).

۴- پيشنيز ده کم که ليژنه يه کی راپويزکاري پيکبه تيريت له گه وره زاناياني ئايني به گشتي، زاناياني موسلمانان تايه تي، به مه به ستي يارمه تي دان و پيشکesh کردني روونکردنه وه بو دادوه ران به گويزه ي پيويست، سه باره ت به بابته کاني کاروباري ئايني و مامه له ئاينيه کان له کاتي هانا بردن بو بنه ماکاني شهريعه تي ئيسلامي وه کو سه رچاوه يه کی ته واکاري له کاتي نه بووني ده قیکی ياسايي بو جتيه جیکردن له سه ر که توانه ياساييه کان (الوقائع القانونية).

سه رچاوه کان

يه که م: فه ره نه نگه زمانه وانیه کان

1. ابن منظور، لسان العرب، ج ۳، ط ۱، مؤسسة الأعلمي، بيروت، 2000.

2. أبو الحسين ابن فارس بن زكريا، معجم مقاييس اللغة، دار إحياء التراث العربي، بيروت، 2008.

دوه م: کتيبه کان

1. بهار محمود فتاح، قيمة الخير في الفلسفة التشريعية، القانون المدني الياباني أنموذجاً، المؤسسة الحديثة للكتاب، ط 1، لبنان، ۲۰۱۶.

2. جان بول سارتر، الوجودية مذهب انساني، ترجمة: عبدالمنعم الحفني، مطبعة الدار المصرية، القاهرة، 1964.

3. جميل صليبا، المعجم الفلسفي - الجزء الأول، دار الكتاب اللبناني، بيروت، 1982.

4. د. حسن كيره، المدخل إلى العلوم القانونية، منشأة المعارف بالإسكندرية، الطبعة الخامسة، دون سنة النشر.

5. د. سمير عبد السيد تناغو، النظرية العامة للقانون، منشأة المعارف بالاسكندرية، 1986.

6. د. عبدالرحمن البدوي، الاخلاق النظرية، دار القلم، ط 2، بيروت - لبنان، 1975.

7. د. محمد حسين قاسم، مبادئ القانون، الدار الجامعية، القاهرة، ۱۹۹۸.

8. د. محمد عبداللطيف عبدالعال، حسن نية القاذف في حالي نشر الاخبار والنقد، دار النهضة العربية، القاهرة، 2003.

9. د. محمود المظفر، نظرية الإرادة المنفردة وتطبيقاتها الشرعية، دار المثني للطباعة والنش، الطبعة الأولى، بغداد، 2011.

10. د. مصطفى عبده، فلسفة الاخلاق، مكتبة مدبولي، القاهرة، 1999.

11. د. هادي محمد عبدالله، دور إرادة المشرع في تفسير النصوص القانونية (دراسة مقارنة في ضوء فلسفة القانون)، مكتبة يادكار، الطبعة الأولى، السليمانية، 2017.

12. سميع دغيم، فلسفة القدر في فكر المعتزلة، داق التنوير للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت، 1985.

13. علي علي منصور، المدخل للعلوم القانونية والفقه الاسلامي، دراسة مقارنة بين الشريعة والقانون، دار الفتح للطباعة والنشر، الطبعة الثانية، بيروت، 1971.

14. محمد علي التهانوي، موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم، الجزء الثاني، مكتبة لبنان، الطبعة الأولى، بيروت، 1996.

15. يس محمد محمد الطباخ، الاستقرار كغاية من غايات القانون، المكتب الجامعي الحديث، الإسكندرية، 2012.

سييه م: تويژينه وه ياساييه کان

1. إسماعيل نامق حسين، بحث منشور في مجلة القانون الكويتية العالمية، العدد 1، العدد التسلسلي 29، رجب - شعبان، 1441 هـ - مارس 2020 م.

2. د. رقية طه العلواني، بواعث الالتزام الاخلاقي في الاسلام، بحث متوفر على الموقع الالكتروني: www.sciq.gov، تاريخ الزيارة: 2020/9/5.
3. د. عبدالكريم حمد الماضي ود. محمد مطلق صلاح، الالتزام المرهق وأثره في تعديل العقد بين الفقه الاسلامي والقانون المدني الكويتي، مجلة الشريعة والدراسات الاسلامية، العدد 132، السنة 38، شعبان 1444 هـ، مارس 2023.
4. د.محمد سليمان الأحمد، فكرة سمو الحق على القانون، بحث منشور في مجلة القضاء، تصدر عن اتحاد قضاة كوردستان، العدد (39)، السنة الثالثة، 2011.
5. علي فيلاي، الدين والقانون، بحث منشور في المجلة الجزائرية للعلوم القانونية والسياسية، المجلد 45، العدد 4، 2008.
6. محمد سيد عرفة، مبدأ حسن النية في قانون الجنسية الاتحادي، بحث منشور في مجلة الشريعة والقانون، جامعة الامارات، العدد 5، يونيو، 2001.
7. هائل عبدالحفيظ داود و سلغريوفا برلنت، الوازع مفهومه ومكانته وأثره في نفوذ الشريعة، بحث منشور في مجلة الدراسات للعلوم الشرعية والقانونية، المجلد 35، العدد 2، 2008.

جوارهم: تيزه زانكويه كان

مبارك محمد آل فطيح، دور القاضي في تطبيق مبدأ حسن النية في العقد، رسالة ماجستير، كلية الدراسات العليا، الجامعة الاردنية، 2010.

يئنههم: ياساكان

1. القانون المدني العراقي رقم (40) لسنة 1951.
2. قانون الاثبات العراقي رقم (107) لسنة 1979.

شههم: سهرچاوهى برياره ياساييه كان

1. گيلاني سيد أحمد، كامل المبادئ القانونية في قضاء محكمة تمييز اقليم كورستان - العراق للسنوات 1993 - 2011، الجزء الثاني، مقررات الهيئات المدنية والموسعة والعامه، مطبعة حاج هاشم، الطبعة الأولى، أربيل، 2023.

حهوهم: سهرچاوه بيانيه كان

- 1 Gilad Feldman, Making sense of agency: Belief in free will as a unique and important construct, Social and Personality psychology compass journal, volume 11, Issue 1, junury 2017, Available on the website: <https://compass.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/spc3.1229>.
- 2 HART, Positivism, and separation of law and morals, Harvard law review, London, 1988.
- 4 Henk Aarts and Kees van den Bos, On the Foundations of Beliefs in Free Will: Intentional Binding and Unconscious Priming in Self-Agency, Available on the website: <https://research-portal.uu.nl>, Date of last visit: 7/ 2/ 2005.
- 5 Henri et leon mazeaud, F.Chabas, leçons de droit civil, TOI, vol.10, introduction l'étude de droit, Paris, 1996.

أثر العقيدة الدينية على الالتزام بالقانون: دراسة تحليلية في ضوء فلسفة القانون

أ م د. تحسين حمد سمايل

قسم القانون، فاكليتي القانون والعلوم السياسية والادارة، جامعة سوران، أربيل - العراق

البريد الالكتروني: tahsin.smael@soran.edu.iq

الملخص

إن الاعتقاد الديني قد يكون مصدراً من مصادر الالتزام بالقانون، ويجعل من شخص المعتقد الديني ملتزماً بصورة عامة وخاضعاً بصورة خاصة بما عليه من التزامات، ومن ضمنها الالتزامات القانونية بصورة عامة؛ إلا أنه قد تواجه بعد الاشكاليات، من حيث طبيعة هذا المصدر، وهي في مدى اعتبار هذا المصدر من ضمن المصادر الارادية أم من ضمن المصادر غير الارادية، أي يلتزم بمحض ارادته بالالتزامات أم يكون نابعاً من رقابة أو قوة عليا أم رهبة تحمل النفس على الالتزام بالقانون خوفاً من يوم الحساب، مما قد يلزم الشخص المتدين بالالتزامات مكرهاً دون ارادته؛ أو قد يكون وراء هذا الالتزام الذاتي بالقانون من قبل المعتقد الديني فلسفة، قد يرجع إلى الضمير، أو إلى عنصري الخير والشر، أو إلى مبدأ الثواب والعقاب، فكل هذه الاشكاليات ومناقشتها محلاً لهذه الدراسة.

الكلمات المفتاحية: الاعتقاد الديني، الخير والشر، الثواب والعقاب، الضمير، الاستقرار القانوني.

The Impact of Religious Doctrine on Legal Compliance: An Analytical Study in Light of Legal Philosophy

Assist. Prof. Dr. Tahseen Hamad Smail

Law Department, Faculty of Law Political Science and Administration, Soran
University, Erbil – Iraq

Email: tahsin.smael@soran.edu.iq

ABSTRACT

The established sources of legal obligation are fivefold, encompassing both voluntary and involuntary origins. Beyond these, secondary sources also contribute to legal adherence, with religious belief potentially serving as one such source. This belief can render a devout individual generally committed and specifically compliant with their obligations, including legal ones. However, challenges arise in determining whether this source is voluntary or involuntary: does the individual adhere to obligations by free will, or is it driven by oversight, a higher power, or fear compelling the soul to comply with the law out of concern for judgment day? This could result in the religious person fulfilling obligations under duress, without genuine volition. Alternatively, there might be a philosophy underpinning this personal legal commitment by the believer, possibly rooted in conscience, the duality of good and evil, or the principle of reward and punishment. These issues and their examination are the focus of this study.

Keywords: Religious belief, good and evil, reward and punishment, conscience, legal stability.